

BAJAI HONPOLGÁR

2011. augusztus

XXII. évfolyam 8. (250.) szám

Ára: 250 Ft

Fehérvári István aranykoszorús cipésmester a műhelyében, munka közben

Kézműves örökség virtuális térben

„A globalizációval »faluvá« zsugorodott a világ.” (Marshall McLuhan)

Baja természeti adottságainál fogva a kereskedelem és az ipar központja volt már az újkorban. Bács megye településein közel háromszáz kézműiparost regisztráltak a 18. század végi összeíráskor. A Duna-menti város első céhei közé tartozott a csizmadiák társulása, akik 1700. március 4-én szereztek meg kiváltságukat. A láb-beli készítő iparágak számarányukkal mindig kiemelkedtek a többi iparág közül. A céhes idők elmúltával az ipartársulatok, majd kisipari szövethozók tagjai között is mindig magas volt a csizmadiák, cipészek száma.

A kanadai filozófus mottóként idézett mondatában szereplő zsugorodás sok helyen a lokalitások felértékelődését is eredményezte. Napjainkban könnyen elképzelhetünk egy olyan virtuális „falut” vagy múzeumot, ahol lehetőség nyílik arra, hogy a múzeumba zárt tárgyakat, dokumentumokat, képeket kiszabadítsuk a raktárak és az archiváló emlékezet fogságából, és ezzel újra a lokalitások és az élő emlékezet, a helyi identitás részévé tegyük őket.

Tóth G. Péter, a Néprajzi Múzeum főosztályvezetője egyik tanulmányában felvette a kérdést: a múzeum olyan „emlékezet

hely”, ahova a tárgyak azért kerülnek, hogy ott, mint emlékeket raktározzuk őket; magyarul: többé ne kelljen emlékezni rájuk? Napjaink másik aktuális kérdése: a múzeumok tudnak és akarnak-e úgy emlékeket raktározni, hogy közben a műtárgyak korábbi jelentéseit is megőrizték, megtartva a tárgyak személyességét?

A közgyűjtemények a lokális kulturális értékeket begyűjtve sok esetben a pusztulástól mentették meg azokat. A múzeumokban folyó feldolgozó munkát követően azonban a tárgyak, dokumentumok további sorsa mégiscsak kizárólag az archi-

váló, raktározó emlékezetre lett bízva. A tárgyak visszaszámaztatásának, visszahe-lyezésének egyik eszköze lehet a ma már kézenfekvő digitalizálás és a térbeli, virtuális hálózatba szervezés, másrészt a tárgyak eredeti helyszíneken való szerepeltetése, színpadra állítása.

Az idei Múzeumok Éjszakája program keretében 2011. június 18-án az Újvárosi ÁMK Felsővárosi tagintézménye virtuális múzeummá alakult. Jelen tanulmány az ott elhangzott előadás írásos változata.

A város északi kerületében, a Fölvégen a Flórián utca az iparosok lakóhelye volt egészen a 20. század második feléig. Az egykori mesteremberek emlékét 2004 óta névtáblák jelzik a járókelőknek. A fölvégi általános iskola diákjai végigjárták az utcát és fényképezőgéppel, tollal-papírral dokumentálták az alábbi névtáblákat, a nevek után zárójelben feltüntetve a házszámot:

Hirschler László fűszerüzlete (44.), Csepregi Árpád rézművesmester (3.), Váradi Lajos órásmester (5.), Szalai Andor fűszerüzlete (15.), Spitzer Oszkár textilüzlete (19.), Kupka Dezsőné hentesüzlete (21.), Madarász Béla cipészüzlete (23.), Lichter Dezső lakatosmester (25.), Fehérvári István aranykoszorús cipésmester kiállítóhelye (27.), Nuszpl Márton cipésmester (37.), Lichter Mór textilüzlete (39.), Baumgartner Mihály hentes-mészáros (43.), Stang Jenő cipésmester (47.), Evetovics Gyula kőművesmester (49.), Csankó Ferenc kocsmáros (53.), Borsi Pálné fodrásmester (2.), Ditrich Gyula cipész-, papucsosmester (12.), Sebők Ferencné varrónő (28.), Kemény István cukrázmester (38.), Adolf Mihály borbély és fodrász (44.), Id. Fehérvári István csizmadia- és cipésmester (50.), Felsővárosi Római Katolikus Olvasókör, „Bubus kocma” (52.).

A Flórián utcában tevékenykedő egykori mesteremberek nyomába eredve forrásként a régi iparlajstromokat hívtuk segítségül. Némi nyomozómunka eredményeként szembetűnik, hogy kétszer annyi mesterember nevére bukkanunk, mint amennyi tábla jelzi ma a tisztas mesterek emlékét. Az alábbiakban felsoroljuk, hogy kik milyen mesterséget űztek Flórián utcai műhelyükben a 20. században, és hányas házszám alatt laktak:

Glücksman Pál férfiszabó (25.), Baumgarten Ferenc mészáros (43.), Kerekes Pál harisnyakötő (48.), Danzinger Lipót borügynök (37.), Beloszity Dorinka nőikalapkészítő (30.), Hurtonyi Mihály papucsos (45.), Csofity Mátyásné (szül. Bundity Mária) hentes és mészáros (5.), Szikura

Antal géplakatos és hegesztő (45.), Hubert Antal mézesbábos és viaszgyertya-készítő (37.), Sebők Lajos kisebb kőműves (35.), Nuszpl Ferenc papucsos (16.), Fenyő Sománé női kalapok díszítése és javítása (18.), Kemény István cukrász és mézesbábos (29.), Kupka Dezsőné hentes és mészáros (21.), Salló Mór cipész (5.), Kulisics Ernő kisebb ácsipar (48.), Evetovics Pálné hentes és mészáros (5.), Suhajda Géza ácsmester (42.), Nyiraty Dezső mázólo (33.), Batcznay József hentes (9.), Kodály Lajos kocsmáros (47.), Pintér Margit hentes (24.), Gigamario Ferenc és Baumgarthisek Mihály mészáros és hentes (43.), Evetovics Rezső elektromos szerelő (49.), Eisenberg Mór órás és ékszerész (34.), Grozdanics Nenádné női szabó (fehérneművarró) (26.), Perky Lajos cipőfelsőrész-készítő (46.), Novák Nándor aranyműves (13.), Lichter Miksa cipőfelsőrész-készítő (27.), Gavlik Kálmán kovács (18.), Füttyü Rozália nőikalap-készítő (52.), Czigler Józsefné (szül. Zsubori Teréz) női szabó (23.), Horváth Katalin nőikalap-készítő (51.), Büchler Mihály órás (47.), Scherk János asztalos (46.), Bánfi József cipész (7.), Berényi Gyula könyvkötő (6.), Arnold Ferenc szobafestő (51.).

A forrásokban néhány személy neve mellett további értékes adatokra lelhetünk. Megtudhatjuk például, hogy Kemény István cukrász és mézesbábos 1948. január 10-én mézesbábos iparát viaszöntő iparral bővítette. Hubert Antal mézesbábos és viaszgyertya-készítő – aki egész Magyarország területén értékesített – 1926. február 17-én a cukorka (alvé) készíttéssel és árusítással bővítette szakmai tevékenységét. Batcznay József hentesről kiderült, hogy iparát 1925. december 1-jén kibővítette a mészáros iparral.

A mai fölvégi iskola szomszédságában egykor Gavlik Kálmán kovács verte a vasat, aki „patkoló kovácsi bizonyítvány”-át a Honvéd Központi Lovasiskolában szerezte. A vasverő mester iparáról 1937. november 9-én mondott le.

Néhány adat utal a 20. század első harmadában gyakori névmagyarosításra. Scherk János asztalosmester például családnevét 1934-ben Szerényire magyarosította. Kulisics Ernő „kisebb ácsipar”-t folytató mester pedig 1938-ban Kolozsvárra magyarosított.

Lichter Miksa cipőfelsőrész-készítő 1943. március 8-án eltávozván az élők sorából, iparát özvegyi jogon felesége, született Klimmenberg Mária folytatta.

Az iparlajstrom-kötetektől megtudtuk, hogy Fehérvári István csizmadia iparát

1921. dec. 31-én szerezte és 1926. október 1-jén a cipész iparral kibővítette. A kézműves mester a Hangász u. 9-ből költözött a Flórián utca 50. számú házba. Fia, Fehérvári István aranykoszorús cipésmester a szakma csinját-bínját még apától sajátíthatta el. Amikor mestervizsgáját 1944 júliusában letette, Baján 73 cipész, 20 papucsos és mintegy 15 csizmadia dolgozott.

A Türr István Múzeum legújabb, *A csizmadia- és a cipésmesterség bajai nyomai* c. időszaki kiállítása elsősorban Fehérvári Istvánnak a bajai múzeumra hagyatékozott saját, valamint elődeitől örökölt tárgyi anyagára építve igyekszik bemutatni az egykor virágzó mesterséget, és emléket állítani a több mint fél évszázadig tisztességgel, becsülettel és nagy szakmaszeretettel alkotó mesternek. Az eszközanyagot helyenként kiegészítettük más bajai mesterek, elsősorban Jurátovits Mihály cipész korabeli műhelykellékeivel, szerszámaival, ezzel is érzékeltetve az egy szakmán belüli munkaeszközök széles repertoárját, és az azonos mesterséget űzők között egykor meglévő tisztességes viszonyt.

Napjainkban minden múzeum a kollektív emlékezet kitüntetett helye. Emiatt egyetlen élő múzeumi gyűjtemény sem tekinthető lezártnak. Fontos feladat a múzeumok megújítása, társadalmi újrahasznosítása, átállítása az analóg rendszerről a digitálisra. Az egyik legfontosabb cél egyrészt a közzététel és a kereshetőség, másrészt ezek kapcsolati értékeinek bemutatása, a tárgyak és az emberek közötti személyes viszony kialakítása.

Kothencz Kelemen

Részlet a cipészkiállításról. Előtérben a csizmakészítésnél használt ványológép

10 éve halt meg Kőhegyi Mihály

Írhatnám, hogy 1934-ben született Katymáron, hogy a bajai III. Béla gimnázium elvégzése után Budapesten szerzett régész-diplomát, hogy 1958-ban lett a bajai múzeum régésze, 1986-tól vezetője. Írhatnám, hogy nélküle alig tudnánk valamit nemcsak Baja környékének, de egész Észak-Bácskának régmúltjáról. Írhatnék hatalmas publikációs tevékenységéről is, említhetném alapvető fontosságú régészeti, numizmatikai és történeti tanulmányait. De mindezekről már sokan írtak, és még nagyon sokan fognak.

Én most más módon akarok emlékezni.

*

Van annak már jó négy évtizede, hogy édesapám kétségbeesve berontott a Frankel tanári szobájába: „Kérem, csináljanak valamit, a lányom a fejébe vette, hogy régész akar lenni, ahelyett hogy valami normális szakmát keresne magának!” Sokat látott tanáraink egymásra néztek, majd rutinosan vígasztalták: „Nem kell aggodni! Bemutatjuk a Kőhegyi Miskának, majd ő kézbe veszi az ügyet...” Rövidesen jött is a hír: Kőhegyi Mihály vár egy kis beszélgetésre, és én némiképp megszeppen bementem a múzeumba.

A nekem akkor igencsak középkorúnak tetsző úr (én voltam 16, Miska bácsi tán 35 éves...) a legkevésbé sem volt félelmetes, ahogy vártam. Ellenkezőleg: barátságos és érdeklődő volt, alaposan kikérdezett, majd felajánlotta, hogy vegyek részt nyáron a madarasi ásatásán. Édesapám nem volt ugyan elragadtatva a beszélgetés eredményétől, de elviitt Madarasra, ahol egy sáros Pannónia motorkerékpáros, gumicsizmás, vastag gumi-esőköpenyes ember várt ránk. „Maga a Kőhegyi Mihály?” – hüledezett apám. – „Azt hittem, a régészek elegáns ruházatú, tudós külsejű emberek, de maga, hát ne is haragudjon...” Mindketten még jó sokáig nevetve emlegették ezt a találkozást.

Ez az első ásatásom – ahol megismerkedtem Boros Feri bácsival is, aki a Kőhegyi-féle feltárások állandó „technikusa” volt, később az én ásatásaimon is dolgozott –, végül persze nem vette el a kedvemet. Egyetemi tanulmányaim elején elszakadtam ugyan kissé a bajai múzeumtól, de amikor szakdolgozati témát kellett választanom, természetesen Miska bácsihoz fordultam. Az ő javaslatára döntöttem egy avar kori temető, a Sükösd-Ságodon általa feltárt 180 sír feldolgozása mellett. Sokat jártam akkoriban a bajai múzeumba, rajzolgattam a tárgyakat, tanácsokat kértem Miska bácsitól – és tanultam tőle.

Majd egy-két évvel később, amikor éppen elkezdtem dolgozni a kiskunhalasi múzeumban, felhívtak: szükség lenne rám a hajósi avar kori temető feltárásánál, ha van kedvem-időm, menjek. Hát persze, hogy volt! Ez volt aztán az első olyan ásatás, ahol a jelentésekben a nevem az övével egyenrangúként szerepelt: kollégák lettünk (bár ásatási módszereim egyikére-másikára időnként a fejét rázta és hümmögött, de végül azt mondta: felőlem csinálja, ahogy akarja!).

Aztán jött megint Sükösd-Ságod, az avar temető – amely jó egy évtizedre meghatározta kapcsolatunkat. A temető dombját planírozták, a sírok veszélyben voltak, és Miska bácsi engem kért, hogy vezessem le a leletmentést. Nagy örömmel indultam a munkának (hiszen a szakdolgozatom témájának a folytatását jelentette), de a következő néhány évben csak a feltárások haladtak előre – kettőnk viszonya bizony évről évre hűvösebb, barátságatlanabb, már-már ellenséges lett; és 1982-ben nemcsak a süködsi ásatásokat fejeztük be, de annak a mentor-tanítvány viszonyunk is vége szakadt, ami kezdettől jellemezte kapcsolatunkat. Tíz évig gyakorlatilag nem beszélünk egymással. Ne kérdezzék ennyi év után, ki volt a hibás – nyilván mindketten, két végtelenül konok, a maga igazát a körömszakadtáig védő, abból engedni nem akaró ember. Az egyik, aki változatlanul tanítványként tekintett a másikra, és többnyire úgy is bánt vele, vagy a másik, aki a fiatal diplomások határtalan öntudatával próbálta kiharcolni a maga szakmai önállóságát – nem tudom, és mindegy is ma már. De azért a tíz évért kár...

Aztán a 90-es évek elején egy múzeumi értekezleten valami akkor nagyon fontosnak tűnő kérdésben tökéletesen azonos álláspontot képviseltünk, és a szünetben odajött hozzám, és elkezdtünk beszélgetni. Jó volt lezárni végre a múltbeli vitákat, jövőbeli együttműködést tervezgetni, és jó volt hallani, amikor azt mondta: „Szerintem tegeződjünk mostantól.” Így lett Miska bácsiból Miska...

Miska akkoriban kezdett el betegeskedni. Így aztán amikor 1993-ban homokhordáskor megbolygattak Bácsalmás határában egy temetőt, ő lett volna ugyan a területileg illetékes régész, engem kért meg, hogy vezessem le a leletmentést. A Bácsalmás-Homokbánya lelőhely aztán alapjaiban változtatta meg szakmai érdeklődésemet, és a mai napig is alapvetően befolyásolja szakmai munkámat. De ezt akkor még nem lehetett tudni. Csak annyit sejtettünk (sejtettünk? – Miska

sejtette!), hogy valamiféle köze lesz a hódoltság korban a Balkán-félszigetről a bácskai területekre vándorló rácokhoz, akikről addig csak a történetírás tudott, a régészet még nem találta nyomukat. „Itt kell, hogy legyenek valahol” – mondta néhányszor. „Itt kell lenniük, évek óta meg akarom őket találni!” Pedig akkor már régen megtalálta. No, nem Kőhegyi Mihály, a bajai múzeum neves régésze, hanem – Zalotay Elemér 1952. évi ásatási jelentése alapján – egy 16 év körüli legény: „Múzeumunk külső munkatársa, Kőhegyi Mihály gimn. tanuló jelentette, hogy Katymáron, a téglagyár melletti bányában évek óta folyamatosan leletekre bukkantak.” Igen, a katymári születésű Kőhegyi Mihály gimnazista már első régészeti ténykedése során hódoltság kori rác – azonban évtizedekig még középkori magyarnak tartott – temetőre bukkant. Pontosan 50 év múlva, halála évében, de már azt követően jelent meg az a tanulmány, melyben Kőhegyi Mihály és egykori pártfogoltja a katymári téglagyár területén talált sírokat a hódoltság kori rác-velh bete települők hagyatékának határozta meg. Katymár keretbe zárta Miska életét...

Ezekről az időkről mindig eszembe jut legutolsó levele, amit nekem írt. (Azok a jellegzetes, mindig csak pár soros, lényegre törő levelek a félbetépett A4-es papíron, sose tiszta betűs írógépen írva!) A bajai múzeumban őrzött katymári ezüstpülbevalópárt, egy szépséges balkáni eredetű ékszer szerettem volna feldolgozni, ehhez kértem az engedélyét. Azt írta, persze, csináljam csak meg egyedül, ő már nem akar ezzel foglalkozni, és nem ezek most számára a legfontosabb dolgok az életben...

Nem élhette már meg a hasonló korú és etnikumú Bácsalmás-homokbányai temető feltárásának befejezését sem, és mindazt, amivel az az általa olyannyira kutatni kívánt rác-velh népesség története és régészeti emlékménye szempontjából gazdagította a történelem- és régészettudományt. Ezt a munkát egyedül kellett elvégezni. PhD-disszertáció, majd könyv lett belőle, s ha valaki kinyitja, az első oldalak egyikén ezeket a sorokat találja:

PhD-disszertációm készítése során már nem konzultálhattam azzal, aki nemcsak régészeti pályámon indított el, de e téma kutatásának fontosságára is felhívta figyelmemet: jelen munkámat Kőhegyi Mihály emlékének ajánlom.

Köszönöm Miska bácsi, köszönöm, Miska.

Wicker Erika

Bajai diák gyászbeszéde Széchenyi fölött

Néhány nappal ezelőtt különleges dokumentumok kerültek a kezembe: a bajai főgimnázium egy hetedikes tanulójának néhány 1860-ban írt „magyar gyakorlata”. Az egykori dolgozatok elolvasása számomra azért volt különösen érdekes, mert közel három évtizede hosszabb tanulmányt írtam az iskolának erről a korszakáról *A bajai főgimnázium első évtizede (1851-1861)* címen (in: A bajai III. Béla Gimnázium jubileumi emlékkönyve, 1982. 111-155. old.), s abban részletesen foglalkoztam a dolgozatokat író diák magyartanárának, Kolmár Józsefnek nevelői és közéleti tevékenységével.

Kolmár életéről itt csak annyit, hogy a pápai református kollégiumban tanult, alapító tagja volt az ottani Képző-társaságnak, később jogot végzett, ügyvédi vizsgát tett. Irodalmi ambícióját jelzi, hogy Petőfi és Jókai barátjaként egy ideig a *Pesti Divatlap*, majd az *Életképek* segédszerkesztője volt. A szabadságharc idején csatlakozott Noszlopy Gáspár dunántúli népfelkelő csapatához.

Bajai állását 1854-ben, 34 évesen foglalta el. A négy felső osztályban ő tanította a magyar nyelvet és irodalmat. 1857-ben iskolai önképzőkört szervezett, és három egymást követő évben (1858, 1859, 1860) *Emlény* címen kiadta nyomtatásban a kör tagjainak legjobban sikerült verseit.

Baját a szabadságharc bukása után az önkény elszakította Magyarországtól, és a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven akkor kialakított koronatarományhoz csatolta. A főgimnáziumban a tantárgyak többségének német nyelvű tanítását követelték. A magyar nyelvű kötetek azt mutatták meg a közönségnek (és a hatalomnak is), hogy az iskola minden ártó szándék ellenére magyar szellemiségű. Az első kötet előszavában a célt Kolmár egy distichonban így foglalta össze: „Kell, hogy zengjen a lant hazaszerte az ifjú kezekben: / Nyelvében nemzet élni, enyészni szokott.”

Az osztrák birodalom 1859 nyarán történt megroppanása (Lombardia elvesztése) és Bach belügyminiszter bukása után az önkényuralom gépezete csikorogni kezd, az ellenállás erőre kap. Kazinczy Ferenc születésének centenáriuma kitűnő alkalom a hazafias érzés kinyilvánítására. A magyarországi ünneppsorozatához kapcsolódva Kolmár néhány társával 1859. november 19-én Kazinczy-emlékestet rendez. A műsort Pázmán Mihály szintársulata szolgáltatta, s az általuk előadott Himnusz és Szózatot a közönség elragadtatással fogadta.

Kolmár a következő hetekben a nyilvánosság elé lépés újabb formáját gondolja ki. Egy-két tanártársa közreműködését megnyerve belefog az első bajai magyar nyelvű hetilap, a *Bajai Közlöny* szerkesztésébe. Az 1860. január 22-én megjelent 4. szám ismét egy országos akcióhoz kapcsolódik: „Legyen az országnak Akadémia-háza!” címmel adakozásra szólít fel, s ezzel mintegy ignorálja Baja kiszakíttatását a hazából. Áprilisban gyászkeretben jelenti Széchenyi István halálát, később pedig javasolja, hogy más városok példáját követve a bajai vásártér, „amely pár évtized múltával gyönyörű erdővel fog ékeskedni”, Széchenyiről nevezze el. Júliustól *Aldunai Lapok* címmel jelenik meg az újság, s egyre több írása okoz bosszúságot a hatalomnak.

A megtorlás nem sokáig váratott magára. 1860. augusztus 30-án a helytartóság Kolmárt szerkesztőtársával, Klamarik Jánossal együtt elbocsátotta állásából, mégpedig az indoklás szerint azért, „mert nem lehet immár tőlük várni, hogy a nevezettek a bajai főgimnáziumnál a tanítás és vallásérkölcsei nevelés előmozdítására működhessenek.”

Nézzük meg, igazolják-e ezt a vádat a rendelkezésünkre álló adatok! Az iskola által 1856 és 1860 között évente kiadott érteítvények cím szerint közölték a felső osztályok anyanyelvi feladatait. Említett tanulmányomban ezt írtam róluk: „A dolgozatcímek egytől egyig határozott nevelő szándékról tanúskodnak. Gyakorlati az erkölcsi tanulást sugalló témák: Tégy jót, de hála-ra ne számíts; A szelídség és alázatosság legszebb éke a viruló ifjúnak; Mindig igazat szólj; Miért kell a szenvedélyeken uralkodni; Egy fősvény sírirata; Erősebb, ki magát meggyőzi, a legvitézesebb hősnél. Köztük ilyenek is: A gazdagok kötelességei a szegények iránt; Szébb-e a nemességet érdemelni vagy örökölni? Jellemzőek a helyes életvitelre serkentő címek: A tudomány munkás élettel párosítsd; Az erkölccsel párosult tudomány becsesebb minden vagyonnál; Kevesebbet olvas, többet gondolkodjál: ez a legbiztosabb út az önművelés-re; Rend a lelke mindennek, így a tanulásnak is. A hazafias érzés ébresztésének szándéka ilyen címekben tükröződik: Mi a haza; A hazát minden romlatlan keblűnek szeretni kell; Idegen nyelveket tanulni szép, a hazait művelni kötelesség. Kölcsey. Kolmár József nem riadt vissza a politikai aktualitású tételek kitérésétől sem: Fő nélkül nincs egység, egység nélkül nincs boldogság; Vörösmarty emlékezte; Gr. Széchenyi István

fölött; A nemzet, mely jelesait nem tiszteli, elvész; Egyesült erő- és akaratban rejlik az államok boldogsága. Értekezés, különös tekintettel a XIX. század szellemi fejlődésére; Fejedelem nélkül vesztére hanyatlik az ország. Rajnis.”

Sok a tanulók élethelyzetéhez igazodó, a személyes élmények kifejtését bátorító feladat, és van szép számban vers értelmezését igénylő vagy vers írására ösztönző cím is, de felsorolásukat mellőzhetjük, mert az eddigiek is kellően bizonyítják, hogy az elbocsátás indoklása szemenszedett hazugság.

A csodálatos módon megmaradt másfél évszázados diákmunkák azért is rendkívül értékesek, mert segítségükkel fogalmat nyerhetünk arról, tanári irányítással hogyan folyhatott előkészítésük a tanórán. Az egyiket, amelyik a Széchenyi István halála utáni hetekben készült, ezért teljes egészében, betűhíven közlöm:

„Emlékezet Széchenyire

A haza leghivebb fiának, a legnagyobb magyarnak, kinek neve csillag betűkkel leend följegyezve a történet emléklapjára – emlékezte fölött akarok valamit mondani. Igen! annak emlékezte fölött akarok valamit mondani, ki lánglelke alkotó erejével felköltte bennünk a haladás eszméjét, mondván Legyen világosság! És lőn világosság, mely behatott a magyar néposztályok minden rétegebe. Legyen szellemi és anyagi jólét, ez áldásdús, de parlagon hagyott földön, legyen műveltség, s általa nemzeti öntudat, nemzeti nagyság, mint minő az előtt soha nem volt a négy folyótól hasított hazában, hogy így az önerejéből kifejlett nemzetre tisztelettel tekintszen a művelt világ. –

A nagy magyarnak lánglelke volt az, mely behatott hazánk köz és társaséletének minden rétegebe, szó-, írás- tettek és rendkívüli hazafiai áldozatokkal buzdítván mindenkit a közös cél elérésére. – Mint nyári nap ő maga ápolá és érlelé illatos virágokká és hasznos gyümölcsökké a haza oltárára, a szépnek, jónak, és nemesnek általa buján elhintett magvait. –

Szechenyink mondá, hogy „Nem volt, de lesz Magyarország” és valóban lett is Magyarország ezerszer szebb, jobb és műveltebb. –

Nem csuda tehát, ha elhunytakor nagy költőnk halhatlan szavai szerint „az ember millióinak szemében gyászkönyv ült”.

Mélyen gyászolja őt, a magyar hazának minden talpalatnyi földje, mely uralgó szavára áldáshozobb lőn – gyászolja őt, az ál-

tala gyors röptű gőzökkel felékesített Duna és Tisza – gyásolja őt a Dunán büszkélkedő lánchíd, a világ emez egyik csodaműve – gyásolja őt a magyar tudományosság szentélye, a magyar akadémia – gyásolja őt iparunk és gazdaszatunk, melyeket annyira felvirágoztatott – sőt gyásolja őt minden szép és dicső létezik e hon ege alatt.

A merre szétnézünk e hazában, mindenütt teremtő lelkierejével találkozunk szemünk. Dicső hazafisága, és áldozatkészségének élő s maradandó emlékeivel tele van a kettős Magyarhaza, miket romboló idők viharai sem lesznek képesek eltörölni soha.

Hajoljunk meg tehát ujáteremtőnk nagy szelleme előtt, és hullassunk nemzeti önérzetünk forró könnycsepjéből néhány igaz gyöngyöt nagy halottunk emlékezeté fölött.”

A dolgozat írója Karácson Gyula volt. Három évig, VI., VII., VIII. osztályosként tanult a bajai főgimnáziumban, majd jogot végzett, s utána Bács-Bodrog vármegye közigazgatásában dolgozott. A ranglétrát végigjárva alispánként vonult nyugalomba 1906-ban. Itt említett írásait és még sok mindent, ami ha-

A nagy magyarok lánglélek volt az, mely behatott hazánk köze és társaséletének minden részébe, sőt, iras- és zenekívüli hazafiúi áldozatokkal buzdítván mindenkint a közös cél elérésére. Mint nyári nap ő maga öpolá és érlelt illatos virágokká és hasz, nos gyümölcsökké a haza oltárára, a színek, zónák, és zemes, nek általa biján elhívott magvait – Széchenyink monda, hogy: „Nem volt, de lesz Magyarország” és valóban lett is Magyarország erősebb, szebb, jobb és műveltebb. Nem csoda tehát, ha elhunytakor nagy köbünk halhat, san szavaival szerint: „az nép ember millióinak szemében gyász könyűl”.

Érdeemes felfigyelni a gondos, szép írásra is

gyatékában fennmaradt, Zomborban élő dédunokája őrizte meg eddig, s most a Türr István Múzeumnak kívánja átadni.

A történethez tartozik, hogy a diákjait hazafias szellemben nevelő s ezért állását vesztett Kolmár Józsefet néhány hónap múltán, 1861. január 5-én hálásan köszöntötte a tartományi különállás eltörlését fáklyásmenettel ünneplő tömeg (lásd *Tisztelgő fáklyásmenettel az elbocsátott tanár lakása előtt*, Bajai

Honpolgár, 1995. november), állásába is visszahelyezték, sőt beválasztották az újjáalakult városi tanácsba. Mivel azonban az év őszén az alkotmányos jogokat újra visszavonta a hatalom, a kitűnő tanár nem várta meg a felülkerekedő reakció bosszúját, hét év után elhagyta a várost, s a következő évtizedekben a pozsonyi főgimnáziumban folytatta az ifjúság nevelését.

Bálint László

„Hírhedett zenésze a világnak”

II. (befejező) rész

A 19. század közepe több szempontból is fordulópont Liszt Ferenc életében. Azokat a drámai eseményeket, melyeket Magyarország ezekben az években átél, legfeljebb csak felületesen követi. A látszólagos közömbösség oka nem lelki restség. Hazánkban csak néhány hétnyi időtartamú koncertezés erejéig tartózkodik. Bár jól ismeri Batthyány Lajost, Széchenyi Istvánt, Festetics Leót és a szekszárdi Augusz Antal bárót, a politikáról szóló korlátozott beszélgetések nem elegendők a forradalmi fejlemények értelmezéséhez.

A szabadságharc hónapjai alatt Weimarnagyszabású zenei szervezőmunkát véggezve tartózkodik. A nagyhercegnek ekkor legfőbb ambíciója, hogy Goethe és Schiller egykori városát a német zenekultúra központjának rangjára emelje. Szívósan törekszik arra, hogy Lisztet e bájos városka operaházához édesgesse. Úgy tűnik, elérkezett az alkalmas pillanat.

A zeneigazgatást és zenekart vehemensen ártrendező mesternél 1849. május 13-án egy zilált lelkű, rettegő barátja kér menedéket. Pártfogoltja, a már évekkorábban megismert Richard Wagner a szász király operaházában karmesterkedett és szinte bagatell

ügy sodorja a drezdai forradalomba. Az udvari pénztárnok megtagadja egy fontos és értékes klarinét vételárának kiutalását. A bürokrata kicsinyességétől felingerelt, lobbanékony természetű Wagner csatlakozik a forradalmárokhöz, és a királyi önkény elleni lázadását indulatos publicisztikában nyilvánítja ki. Csakhogy ez év tavaszára a szabadsághősöknek bealkonyul. Fennáll a veszélye, hogy Drezdához karnagyi hivatalánál szorosabb kötelék fogja láncolni. Franci elbujtatja az üldözöttet, majd megfelelő okmányokkal és bőséges pénzzel ellátva Svájcba szökteti.

A művész második, 1847-től induló életszakaszát két nagy feladat megvalósításának szenteli. Egyrészt megkezdi a folyamatos komponálói tevékenységet, melynek során az úgynevezett programzene kisebb-nagyobb műveit alkotja meg. Megjegyzendő, hogy ennek az új stílusnak a kimunkálására Hector Berlioz *Fantasztikus szimfónia* című szerzeményének megismerése ösztönzi.

A zene természetes funkciója, hogy érzelmet, hangulatot, esetleg gondolati hullámzást közvetítsen. A programzene ambiciózus művelői viszont ennél sokkal tágabb tartalom átadását bízzák a lágy levegőre ül-

tett hullámokra. Például hegyi táj leírását zúgó patakokkal, havasi mezőkkel, égbe szökő jeges hegyormokkal. Vagy a végső tudás megragadásáért harcoló, sátánnal szövetkező Faust intellektuális pokoljárását. Továbbá Hamlet habozó, vizsgálódó, kételkedő jellemfejlődését a mérgezett vívtör eltökélt megragadásáig. Csak néhány példát ragadtam ki Liszt életművének bámulatosan gazdag terméséből. Nyilvánvaló: bármilyen sokszínű és csodálatos a hangszerek szólamvilága, a feladat túllépi az akusztikai lehetőségeket. Érezte ezt például Berlioz is, mert egyes műveihez értelmező szöveges magyarázatot mellékel.

A megelőző évszázad zenekultúráján nevelkedett közönségnek csak kis része fogékony az új harmóniakra. Ez a magyarázata annak, hogy Liszt, a komponista, lényegesen kisebb sikereket arat le, mint a lengő hajú virtuóz, Franci. Egyébként maga is tisztában van azzal, hogy több műve az utókor előadóművészeinek hoz majd pódiumsikert.

A nagy művész egyik legvonzóbb jellemtulajdonsága, hogy a legcsekélyebb mértékben sem féltékeny konkurens pályatársaira. Ha egy mód van rá, biztatással, pártfogással, sőt tetemes pénzadománnyal segíti az elis-

mertség partjai felé vergődő tehetséges kolégát. A legszemléletesebb példa Richard Wagner esete. Amennyiben Haydnt, Mozartot és Beethoven osztrák kategóriába soroljuk, a német zene két felülmúlhatatlan óriása Johann Sebastian Bach és Richard Wagner. Alig találunk azonban zsenit, aki rögzösebb úton, csúszósabb kaptatókon próbált volna felkapaszkodni a zenei Olimposzra. Bukást hoz számára *A bolygó hollandi* és a *Tannhäuser* bemutatása is. Ne vádoljuk a hajdani, néha bizony éktelen füttykoncertbe kezdő publikumot idétlen fegyelmetlenséggel. Ők Donizetti, Rossini, Verdi belcantóján és a francia operakultúrán iskoláztak. A germán mester más szerkesztésű, néha halk zengésű, máskor fenséges harsogásra váltó muzsikája idegen volt a honi füleknek. Így következik be az a furcsa eset, hogy az osztrák születésű, bontakozó magyarságtudatú Liszt hangolja a német zeneértőket a lelkükből lelkedzett germán zenekultúra befogadására. Ekkor történik meg a várva várt csoda. A weimari opera zenekarát és énekarát Franci tanítja be a *Tannhäuser* bemutatására. Az 1850-es előadás átütő sikerű, és ez nagyrészt Liszt személyes tekintélyének köszönhető. Nem kis eredmény, hogy kiharcolja egy olyan szerző darabjának színpadra állítását, aki forradalmi múltja miatt Svájcban kénytelen meghúzódni.

A győzelem nem pirruszi, hiszen osztatlan siker fogadja a *Lohengrin* weimari bemutatását is. Jellemző Liszt szerénységére és szenttelen objektivitására a zenekritikáiban megfogalmazódott vélemény. Igyekszik meggyőzni olvasóit, hogy zseniális felfedezettje meghaladja őt zenei alkotóerő tekintetében. Szót sem ejt arról, amit majd értő zenetudósok kielemeznek. Nevezetesen azt, hogy Liszt szimfóniáinak merész újításai bátorítják Wagnert operái meglepő effektusokat kiváltó hangszerelésében.

Liszt Ferenc az évtizedek során mind gyakrabban tér vissza a Habsburg birodalomba, illetőleg Magyarország területére. A császári házzal való kapcsolata szerfelett barátságos. Az anyacsászárnő, Zsófia hangverseny tartására invitálja. A művész udvariasan, de határozottan jelzi, hogy a nyilvános szereplés e formájától már évtizede visszavonult. A Burg titkos kamarillájának e gonosz szelleme nem szokott hozzá a visszatartáshoz. Bécs hajdan dédelgetett csodagyermekének elszigeteltségben lesz része.

Keserves tapasztalatokat gyűjt be magyarországi támogatóinak állhatatlanságáról is. A hercegprímás székhelye új katedrálisának felavatásához kéri fel. Az óhaj találkozik a művész lelkében régóta meghúzódo készlettel. Kedvvel, friss alkotóerővel fog

munkához, és a mű elkészül. Kínos meglepetés következik be. Bár Scitovszky megrendelése határozott és egyértelmű volt, a benyújtott alkotást halogató fanyalgással fogadják. Majd kibújik a szög a zsákból: a felszenteléskor egy jelentéktelen bécsi kottafabrikáló tákolmányát kívánják előadni. Lisztet ezzel vérig sértik. Kiderül, hogy a zavaros történet háttérében gonosz intrika, egy Festetics gróf ármánykodása rejtőzik. Szerencsére még időben közbelép néhány befolyásos főúr. Scitovszkyt meggyőzik: vegye elő a jobbik esztét, és ne cserélje el csillámpaláért a színaranyat. A tüske azonban nehezen hegedő sebet ejt a művész szívére.

Nem sikertörténet az 1861-ben bemutatott *Koronázási Mise* története sem. A liturgikus zenét betanító művészt tartósan ingerlik az udvar kicsinyeskedő szertartásmesterei. A betetőzést a koronázást követő királyi ebéd teljesíti ki. Liszt már ifjú mesterként megszokta, hogy Nyugat koronás fővel tisztelettel, de szellemi egyenrangúsággal érintkezik. Nem tudni, hogy a szertartásmesteri ostobaság vagy a Habsburg gőg következménye a kialakított ülésrend. Bárki követte is el az otrombaságot, a zongora európai fejedelme nem hajlandó a császári macskaasztalhoz telepedni.

A bicentenárium alkalmával Magyarország lelkesen öleli keblére gyermekét, ezt az Európa térképén bolyongó kóbor lovagot. Amennyiben a tartózkodási idő alapján próbálna valamelyik nemzet kisajátítani a zeneköltőt, nehéz lenne igazságot tenni. A pálmára valószínűleg Franciaország érdemes, azonban Liszt hosszú időt tölt Weimarban és más német fejedelemségek területén is. Tartós vendége Észak-Itáliának és Rómának. Figyelemre méltó azonban, hogy az öregedő művész milyen gyakran tér vissza Magyarországra, és milyen erőfeszítéseket tesz újra- felfedezett hazája zenekultúrájának kifejlesztésére.

Az Örök Város-béli tartózkodásának két oka van. IX. Pius kitüntető figyelmességet tanúsít a világhírű vendéggel szemben, és egy olyan munka elvégzésével bízna meg, mely tökéletesen egybeesik Liszt kreatív hajlamaival. Már ifjú korától készletet érez arra, hogy az évszázadoktól megszentelt liturgikus szövegeket új zenei kompozíciók dallamvonalára ültesse. Nem hagyományromboló, barbár újító, hiszen a középkori gregorián zene elemeiből kiindulva kíván építkezni. Célja az, hogy az egyház transzcendens tanítását a 19. század zenei felfedezéseinek megújított nyelvén közvetítse. Az elgondolás kb. abban kristályosodik ki, hogy a Vatikán egy zeneigazgatói státust létesít számára, és választott munkatársaival

megkezdje a liturgikus muzsika újrafogalmazását. A megbízás kiadása azonban egyre kínosabban halasztódik. A valószínű ok nem egyes bíbornokok konzervativizmusában, hanem a Vatikán kül- és belpolitikai problémáinak összetorlódásában keresendő. Itália újraegyesítése ezekben az években semmisíti meg a pápák világi államát. Másrészt IX. Pius kihirdeti az ún. „Csalhatatlansági dogmát”, és ez kihívja az egyház számos főpapjának ellenkezését. A kormányzás nehézségeitől szorongatott „Pio nono” megfélemlíti a liturgikus zene megújításának korábban dédelgetett gondolatáról.

Egyik római tartózkodása idején tér vissza a már korosodó Liszt arra a gondolatra, mely első szerelmi csalódása idején megkísértette. Szeretne belépni a klérus szervezetébe. Szerencséjére akad egy érsek barátja, aki pártfogolja szándékát. A Megváltó nyomába való ily szoros szegődésnek komoly akadály van. Franci ugyanis nem végzett semmi, irattal dokumentálható iskolai tanulmányt. Írni-olvasni a doborjáni lelkész tanította, széles körű műveltségét, nyelvismeretét autodidakta módon szerezte meg. A mentő körülmény megtalálását egy véletlen segíti. Königsbergi koncertje után megbecsülését az egyetem azzal fejezte ki, hogy díszdoktorrá avatta. Nos, ha egy rangos egyetem e gesztussal elismerte minden előzetes tanulmány létezését, ezt a püspök hivatala elfogadja. Némi teológiai pallérozásra kerül sor, majd érseki avatással felveszi az alsóbb egyházi rendeket. Nem felszentelt áldozópap, azonban felöltheti az előkelő római szabónál rendelt, finom anyagú reverendát. A címre valójában nem jogosult, mégis jó néven veszi, ha abbénak szólítják.

Bár Weimarhoz számos siker és az öreg hercegi pár ragaszkodó szeretetének emléke fűzi, 1860 után e szálak fokozatosan elszakadnak. Az új uralkodó nyájjas, de nem zenebarát. Szüksülnek a kis fejedelemség anyagi lehetőségei, és szerény költségvetésű a helyi színház is. Szó sem lehet arról, hogy dédelgetett tervét, Wagner tetralógiájának bemutatását megvalósítsa. Bár utazásai során – melyeket megkönnyít Európa folyamatosan kiépülő vasúthálózata – időnként felkeresi Weimart, azonban a szép terveket fel kell adnia. Goethe és Schiller városát nem avathatja a német birodalom zenei fővárosává.

Aki azt a hatalmas fejlődést vizsgálja, mellyel hazánk a 19. században megkísérelt behozni háromszáz évnyi elmaradottságát, egy különös aránytalanságot tapasztal. Míg irodalom, festészet, természettudományok és műszaki haladás területén hatalmas teljesítményt fejt ki a nemzet, zenekultúránk fejletlen marad. A furcsa aszimmetria még

A régi zeneakadémia. Ma Liszt Ferenc Emlékmúzeum

Lisztet is megtéveszti, és franciául kiadott könyvében úgy vélekedik, hogy a magyar nemzeti lelket a cigánymuzsika fejezi ki. Miután magyarországi hangversenyein személyes tapasztalatokat szerez, és megismeri a monumentális formátumú kortársat, Erkel Ferencet, korrigálja nézeteit. Világosan látja azonban, hogy a magyar zenekultúrát csak alapos, jó és modern felfogású szakmai képzés alakíthatja ki. Ezt saját sorsából is tudhatja, hiszen pályájának felívelése a legjobb európai mesterek szakszerű képzésén alapult. Ezért már 1840-ben indítványozza egy „Nemzeti zenede” alapítását, és e célra egy bécsi hangverseny bevételét ajánlja fel. A megvalósítás útja azonban döcögősebb a ma már suta megnevezés hanglejtésénél is.

1860 után a korosodó Liszt mind hosszabb ideig vendégeskedik magyarországi barátainál, és szívósan, makacsul tér vissza huszonkilenc évesen megalkotott ideájához. Bár a kiegyezést követő korszak hatalmas energiákat szabadít fel, és a fejlődés sok területen imponáló, az abbéköntösbe öltözött hajdani virtuóznak nehéz a zenei képzés fontosságának gondolatát a politikus koponyákkal elfogadtatni. Tárgyal Eötvös József kultuszminiszterrel is, az áttörésben azonban valószínűleg Deák Ferencnek van döntő szerepe. A bölcs öregúr sokat ígérő politikai támogatását egy jó tanáccsal is megtoldja. Keresse fel és nyerje meg a zeneakadémia alapítási gondolatának Andrássy Gyula miniszterelnököt. Furcsának tűnhet, hogy a magyarságát vállaló világpolgárnak ilyen körülményes hadműveletet kell lefolytatnia egy hazája javát szolgáló intézmény létesítése érdekében. Az okos Deák tanácsa mégsem volt felesleges óvatosság. Az akkor még ellenzéki vezér, Tisza Kálmán nem barátja sem

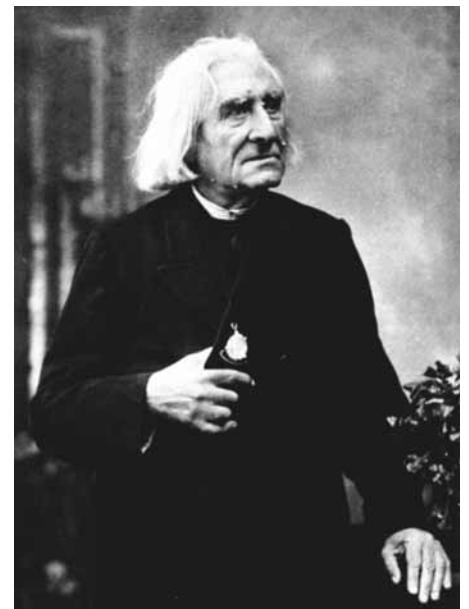
Lisztnek, sem a zenei kulturálódás gondolatának. Végül megszületik a parlamenti határozat, és 1875-ben a Zeneakadémia megkezdte működését a Hal téri szerény szobácskákban. A négy tanszék egyikét a jó barát, Erkel Ferenc, a másikat maga Liszt Ferenc vezeti. A jelentkező tanítványok valósággal sereglenek. Az új intézmény a szellemi szomjúság egy eddig ki nem elégíthető vágyának fakasztott forrást. A muzsika elbűvöltjei között bőven akadnak kiemelkedő tehetségek, akik majd Európa hangversenypódiumait fogják meghódítani. Öt év múltán az Akadémia tágasabb épületbe, az Andrássy út sarkára költözik. Az elvetett mag jó talajra hull. Bár ezt a doborjáni virtuóz már nem érheti meg, a Mihalovich Ödön igazgatása alá kerülő főiskola huszonkét év múltán méltó helyet kap, és európai rangra emelkedik. (Az impozáns új épület a mai Liszt Ferenc téren áll.) Alapítása után negyvenhét évvel már világszerte ismert nevű professzorokkal büszkélkedhet. Itt oktat Bartók Béla, Kodály Zoltán és a hegedűművész Hubay Jenő.

A sikertörténet fényes lapjai közé árnyékos oldalakat is fűztek. A hazájába tért próféta sorsát a zongoraművészet e kiválósága sem kerülheti el. Alig néhány évnek kell csak eltelnie, és a parlament Trefort Ágoston kultuszminiszter erőteljes tiltakozása ellenére törli a költségvetésből a Zeneakadémia ellátmányát. Becsületére szóljon Ferenc Józsefnek, hogy a néhány tízezer forintnyi summát az udvartartás költségeire megszavazott, úgynevezett civillistából azonnal kiutalja.

Ybl Miklós pompás alkotásának, az Operaháznak homlokzatát ma Erkel és Liszt szobrai ékesítik. Valljuk meg, az épületet díszítő kegyeletes gesztus egyúttal nemzeti vezeklés is. Az 1885-ös avatőünnepségre

Liszt Ferencet az alkalomhoz illő kompozíció alkotására kéri fel. Nos, a mester meg is írja a *Királydal*-t. Amikor azonban a zenei intendáns, Podmaniczky Frigyes a kottát zongoráján intonálja, meglepetten pillant a szerzeményt hallgató főzeneigazgatóra. Az uralkodót üdvözlő dalba a komisz öreg a Rákóczi-induló futamait csempészte be. Frici báró, a szabadságharc egykori daliás huszárkapitánya már nem olyan karakán leány, mint volt a nagysallói lovasroham véres förgetegében. Igaz, hogy Ferenc József nem vájtfülű zeneértő, de igen valószínű, hogy a díszpáholy vendége ráismer a szilajul kuruckodó motívumokra. Törlik is a műsorból Liszt szerzeményét, és a díszelőadásra nemhogy meghívót, de még tiszteletjegyet sem kap. Így történt meg az a furcsa eset, hogy a nemzet legnagyobb zeneszerzője a nagyszerű körüti palotát – melynek a halhatatlank büszke egykedvűségével veti szoborhátát – belülről soha nem látta.

Liszt az utolsó éveit két árnyék fenyegetése teszi borúsá. Egyrészt a hajsolt tempó meríti ki erejét, és nehezen törődik bele energiáinak fogyatkozásába. Nem tudja elfogadni, hogy az élet viking szilajságú hercege öreg abbévá töpörödött. Másrészt nyomasztja az általa megidézett hatalmas szellem, Wagner Richárd sikereinek váratlan következménye. Liszt második gyermeke, Cosima Hans von Bülowhoz ment feleségül. Az Európa híru zongoraművész és Cosima két gyermekével boldog házasságban él. A békés idillt tulajdonképpen Liszt dúlja fel, mikor Wagnert a fiatalokkal megismerteti. Az operaszerző nem látszik figyelemre méltó férfiúnak, a szürke külsőn azonban áttündöklök a zsenialitás belső sziporkázása. Az asszonyt zsarnoki erejének enge-

Az idős Liszt

delmes eszközévé bővíti a lángelme. Cosima elhagyja családját, elválk Bülowntól, és hűséges, szinte szolgálai alázatú követőjévé válik a német opera fejedelmének. Az öreg abbét – aki daliás éveiben maga sem volt a feddhetetlen morális életmodell példaképe – a két család életét megrázó események szörnyen megviselik.

Kapcsolata barátjával végzetesen megromlik. Az após és Richárd között idővel helyreáll valami langymeleg érintkezés, Cosima viszont márványszobor hidegséggel érzéketlen marad apja irányában. Wagner karrierjét az vezérli csillagfényes magasságokba, hogy megismerkedik Lajos bajor királlyal. A különös egyéniségű szuverén értékeli a germán ősmítoszt zene szárnyaira ülte-

tő zsenit. Finanszírozza a Bayreuthban, Wagner óhaja és tervei szerint megépülő operaház költségeit. 1876-ban nyílik meg a ma is álló épület, és a mester hét éven át élvezheti a beteljesülés dicsőségét. A halál váratlanul, Velencében ragadja el. Cosima a kegyeletet is meghaladó konoksággal folytatja a férje által megalapozott hagyományt. Az ünnepi játékokat július-augusztus hónapokban rendezik meg. Az előadások elsősorban a Nibelung-mondakörre alapozott tetralógiák és Wagner további remekeit állítják színre.

1886 nyarán a doborjáni mester Bayreuthban tartózkodik. A kisváros a zenei ünnep lázában ég, a főszervező Cosima pedig éjt nappallá téve szorgoskodik az előadások megrendezése érdekében. A hetvenöt éves,

bizony alaposan megromlott egészségű öreg abbét rideg érzéketlenséggel fogadja, pedig gondoskodó szeretetre és ápolásra ugyan csak szüksége lenne. Mire figyelme apjára terelődne, már minden késő.

A Wahnried villa kertjében – ez a Wagner család lakóhelye – impozáns, folyondárra beszótt sírdomb jelzi Wagner Richárd nyughelyét. Néhány utcával arrébb aranybetű feliratú fekete márványlap fedi Franz Liszt sírját. Kilencven év múltán felébred a nemzeti kegyelet szellem is. A Liszt Ferenc Társaság 1976-ban végre magyar nyelven és Vörösmarty márványba kívánczó soraival állít emléket Doborjából idegen földre elbolyongó nagy hazánkfíának.

Dr. Dániel József

VIII. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató tudományos konferencia

A Bács- Kiskun Megyei Önkormányzat Nemzetiségi Alapítványa 1991. április 27-én rendezte meg az első Duna- Tisza közti nemzetiségkutató konferenciát Baján. Ezt követően 1993-ban, majd minden harmadik évben tartottak ehhez hasonló tudományos tanácskozást Bárh János és Hajdú István szervezésében. A tanácskozásokon olyan kutatók vettek részt, akik a Cegléd tájától Újvidékig terjedő térség nemzetiségeinek kultúrájával foglalkoztak vagy foglalkoznak. A konferenciasorozat elsődleges célja, hogy fórumot biztosítson a Duna-Tisza köze népcsoportjai iránt érdeklődő hazai és külföldi néprajzkutatóknak, történészeknek. Az elhangzott előadások szövegeit tanulmánykötetek formájában publikálják azok széleskörű megismertetésére: eddig hét kötetben 73 szerző összesen 153 tanulmánya jelent meg.

Idén – immáron nyolcadik alkalommal – július 14-én és 15-én került sor erre a rendezvényre a Szabadság utcai Nemzetiségi Központban, a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat, a Bács-Kiskun Megyei Nemzetiségi Alapítvány és a Türr István Múzeum szervezésében. A konferencia tudományos főszervezője Kothencz Kelemen, a múzeum munkatársa volt. Az ülést a Bács-Kiskun Megyei Közgyűlés Egyházügyi, Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Bizottságának tagja, Ikotity István nyitotta meg, aki beszédében hangsúlyt fektetett a nemzetiségi ügy aktuál-politikai vonatkozására.

Bár a tanácskozás elsősorban néprajzi konferenciasorozat, de ahogy több nemzetiségi téma jelenik meg, úgy több tudó-

Pillanatkép a konferenciáról. Fotó: Sultis László

mányág is képviseltette van. A kétnapos rendezvény igen tartalmas volt, több olyan tabunak számító témáról is szó esett, melyekről nem annyira lehet hallani, ilyen volt például a cigányság mai társadalomba történő beilleszkedése, a haláltáborok vagy a malenkij robot. A jelenlévők további, érdekes előadásokat hallhattak többek között a népi táplálkozáskultúra témaköréből, a Baja környéki katolikus délszláv népcsoport származásáról, migrációjáról, a hajósi svábok és csávolyi bunyevácok egyes ünnepi népszokásairól, de a vallási néprajz és jelenkutatás képviselői is felszóltak. A jogi népszokás- és mentalitáskutatás fontosságát emeli a téma időszerűsége és az a tény, hogy kevesek által kutatott téma.

Az előadóknak és a hallgatóságnak lehetőségük volt egy-egy vita keretében hozzászólni a hallottakhoz, azokról véleményüket kifejezni, eszmecsere folytatni. A konferencia keretein belül került sor a Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve második (1888-1890) és harmadik (1891-1893) kötetének bemutatójára.

A szervezők igyekeztek különböző blokkokat kialakítani az egyes szekciókon belül, ezeket a már meglévő előadáscímekből állították össze. Jövőbeni terveik közt szerepel, hogy már előre meghatározott témakeretek szerint kéri fel a kutatókat a részvételre, majd alakítják ki a találkozó programját.

Marusa Andrea

Habsburg Albrecht főherceg nyughelye

Folyóiratunk 2009. februári számában írtunk az egykori belyei uradalomról, amelyből Trianon után a 2. világháború végéig csak a magyarországi rész – Béda-Karapancsa – maradt a Habsburg főhercegi család tulajdonában. A 19. század utolsó évtizedében és a 20. század elején az itteni ártéri erdők fejedelmi vadászatoknak adtak otthont, közülük az 1903. éviről 2009. áprilisi számunkban részletes beszámolót közlünk. Az 1897-ben született Albrecht főherceg 1936-tól lett az uradalom, valamint a Bédán és a Karapancsán épített kastélyok utolsó tulajdonosa. Első házasságát a bácskai Lelbach Irénnel 1930-ban kötötte, akitől hét év múlva elvált (erről 2010. januári cikkünkben írtunk). A főherceg rövidesen – 1938-ban – újból nősült: Bocskay Katalin Julianna grófnót vette el. Házasságukból 1940-ben Sarolta, 1942-ben Izabella született. A korábbi tevékenységei miatti esetleges retorziók megelőzése okán Albrecht a 2. világháború végén elhagyta Magyarországot és Dél-Amerikába ment. Másodszor is elvált, majd feleségül vette Lydia Georgina Strauss-Dörmert, akitől 1951-ben Rudolf István nevű fia született. Albrecht főherceg nem sokkal ezután, egy nappal 58. születésnapja előtt, 1955. július 23-án elhunyt: Argentínában, a Buenos Airesben lévő Deutscher Friedhof lett nyughelye 1986-ig.

Ezen a ponton érdemes röviden felidézni a Fertő-tó mellett, a magyar határtól csupán néhány kilométerre fekvő ausztriai Féltorony (Halbturn) idén 300 éves kastélyának tulajdonosi történetét. A gróf Anton Harrach által 1711-ben építtetett kastély a következő évtizedben királyi birtokállományba került. Érdekességként érdemes megemlíteni, hogy

III. Károly magyar király – VI. Károly néven német-római császár – szívesen tartózkodott falai között, és 1740-ben itt betegedett meg halálosan. Leánya, Mária Terézia a kastélyt a császári család nyári rezidenciájává tette. Az uralkodónő később kedvenc lányának, Mária Krisztina főhercegnőnek és férjének, Albert-Kázmér szász-tescheni hercegnek ajándékozta. A kastélyt a későbbiekben is a család birtokolta, utolsó tescheni herceggént haláláig Albrecht tulajdonában maradt. Paul Waldbott von Bassenheim báró (1924-2008) 1956-ban lépett nagybátyja, Albrecht főherceg örökébe. A báró Albrecht nyolc leánytestvére közül a legfiatalabbnak, Mária Aliz főhercegnőnek (1893-1962) a Friedrich Heinrich Waldbott von Bassenheim báróval (1889-1959) 1920-ban kötött házasságából született gyermeke. Paul Waldbott házasságából nem született gyermek, ezért adoptálta a főhercegi család egyik tagját: Markus Graf zu Königsegg-Aulendorf lett 2008-ban bekövetkezett halála után a kastély és a földbirtok (19 000 hektár szántó, 600 hektár erdő és 55 hektár szőlő) ura.

A kastélyhoz nagy kiterjedésű park tartozik, amelynek északkeleti peremén a Féltorony-Wittmanshof-Kleylehof, végül a Miklóshalmára (Nickelsdorf) vezető út mentén, Féltoronyt elhagyva szakrális emlék kelti fel az arra járó figyelmét. Dedikáció nélküli Nepomuki Szent János-szobor, és néhány méterre mögötte neki szentelt kicsiny kápolna áll. Kriptájában helyezték végső nyugalomra Argentínából történt hazahozatalát követően Albrecht főherceg földi maradványait.

Dr. Nebojszki László

A kápolna oltára

Az oltár előtt, a sirt lezáró márványlapon főhercegi korona országalmával, Albrecht stilizált monogramja, valamint születésének és halálának időpontja látható

A kastély Johann Lucas von Hildebrandt (1668-1745) alkotása

Előtérben a Nepomuki Szent János szobor; háttérben a kápolna

Kerti vagy nemes rózsza

Piros bazzarózsza

Nagy csodatölcsér (piros és fehér változatban)

Kokárdavirág

Mályva

Árvácska

Az évszakok és virágos növényeik

(Nyár)

A legmelegebb évszakunk csillagászati időtartama a június 22-től szeptember 23-ig tartó három hónapot, míg a meteorológiai nyár – mintegy három héttel eltolódva – a június 1-jétől augusztus 31-ig terjedő időszakot jelenti. Június 22-én a Nap a Ráktérítő (északi szélesség 23,5 fokán) delel merőlegesen. E napon hazánkban a nappal

hossza 16 óra. Éltető égéstűnk itt megfordul és visszaindul az Egyenlítő felé, amely fölé szeptember 23-án érkezik. A sokéves átlagban a június és július hónapok átlagos hőmérséklete a legmagasabb az év többi hónapjához viszonyítva. A mobil levegő azonban néha megrézfálhat bennünket, ha egy-egy sarkvidéki hidegfront tör be, hisz

ilyenkor hirtelen lecsökken a hőmérséklet (1918 júniusában pl. Budapesten -2 Celsius-fokot mértek a talajszinten!).

A nyári évszakban igen gazdagon nyíló, sokszínű virágos növényeink arzenáljából ajánlok néhányat kedves Olvasóimnak felvételeimből.

Dr. Laki Ferenc

Trombitavirág

Gyűszűvirág

Ökörfarkkóró és bakszakáll termésben

Keleti szarkaláb (pipacs és ebszékfü)

A szélsőségek olimpiája

75 éve zajlottak a berlini olimpiai játékok

2. (befejező) rész

Berlin magyar hősei

A magyar olimpiai küldöttség minden korábbinál nagyobb várakozással indult a német fővárosba. 4 évvel korábban a magas költségek, a nagy utazási távolságok és az edzéslehetőségek, a formába hozás ezzel járó hiánya miatt csak a feltétlenül esélyes versenyzőket indították Los Angelesben, de közülük sem mindenki tudta hozni a remélt eredményeket, így Magyarország ott csak 6 aranyérmet szerzett. (Igaz, akkor ez is minden idők legjobb magyar szereplése volt.) Berlinbe körülbelül négyszer annyi magyar sportoló utazott el, mint Amerikába, s közülük többen is komoly esélyesnek számítottak. Ez akkor is igaz, ha a Los Angeles-i aranyérmesek közül már csak a megváltozott összetételű kard- és vízilabdacsapat lehetett jelen ismét az olimpián. Az 1930-as évek Magyarországon újból virágzó sportélet folyt, amely lassan kitermelte az új tehetségeket, akik ezáltal már messze nem csak a jómódú polgárság és (mint korábban főképp a vívók esetében) a nemesi eredetű katonatisztek sorából kerültek ki, hanem a legváltozatosabb néprétegekből. Igaz, a vidéki, szegénysorból kiemelkedő versenyzők többsége eredményeit már nagy fővárosi egyesületek színeiben harcolta ki. Berlin aztán igazolta is a magyar reményeket, hiszen a magyar küldöttség végül 10 arany-, 1 ezüst- és 6 bronzérmet szerzett a játékokon.

Az első női bajnokok

A korábbi olimpiák magyar győztesei között kizárólag férfiakat találhatunk, Berlinben megszületett az első magyar női aranyérem, sőt, mindjárt a második is! Az első női arany Csák Ibolya magasugró nevéhez fűződik. Az akkor 21 éves atlétanő ugyan nem számított esélytelennek (tavasszal a klassziseredménynek számító 161 cm-re javította a magyar csúcst), győzelmére mégis kevesen fogadtak volna. Az előző olimpia két amerikai sztárja szerencsére közben sportágot váltott, így elsősorban európai vetélytársakkal kellett megküzdenie. A 19 fős mezőnyből hárman is sikeresen átugrották a 160 cm-t, ám a 162-t három kísérletből senkinek sem sikerült. Az akkori szabályok szerint a holtversenyt úgy döntötték el, hogy az ugróknak engedélyeztek egy negyedik kísérletet

A női magasugrás első három helyezetteje:

Csák Ibolya (Magyarország),
Elfriede Kaun (Németország),
Dorothy Odam (Nagy-Britannia)

is. Ez viszont egyedül a magyar versenyzőnek sikerült, így az ő nyakába akasztották a megérdemelt aranyérmet. Az általa legyőzött mezőnyben egészen kiemelkedő és furcsa egyéniségek is voltak. A brit Dorothy Odam később az egyetlen atlétanő volt a világon, aki a háború előtt és után is olimpiai érmet tudott nyerni. Az egyelőre a vert mezőnyben végző, alig 16 éves holland Francina Koen pedig nem volt más, mint az 1948-as londoni olimpia hősnője, aki – akkor már kétgyermekes anyaként, Fanny Blankers-Koen néven – négy atlétikai számban tudott nyerni. Náluk is érdekesebb azonban a 4. helyen végzett német Dora Ratjen esete. Róla ugyanis két év múlva kiderült, hogy valójában férfi, és emiatt soha többé nem indulhatott nők számára kiírt versenyeken. Tegyük hozzá, Ratjen valószínűleg nem volt a szó klasszikus értelmében vett csaló. Születésétől fogva ugyanis kettős nemi jelleget mutatott, családja lányként nevelte, bár saját bevallása szerint már 12 éves korától nemi szerepvárokat mutatott, ha még sokáig nőként élte is az életét. Végül egy orvosi vizsgálat tisztázta nemi hovatartozását, onnantól Heinrich Ratjen néven, férfiként élt tovább. A

nemzetiszocialista Németország számára több mint kellemetlen volt az eset, amelyet nem is hoztak nyilvánosságra, egyszerűen megvonták a rajtengedélyét. Csák Ibolya épp ennek köszönhetően lett 1938-ban Európa-bajnok. Sportpályafutását egy évvel később, 1939-ben befejezte. Tehetségére jellemző, hogy távolugrásban is országos csúcstartó volt.

A másik magyar női aranyérmes Elek Ilona volt, aki a női törvívásban diadalmaszkodott. A kiemelkedő tehetségű versenyző viszonylag későn ismerkedett meg a vívással, ami egyébként is sokáig csak másodlagos szerepet töltött be életében zeneművészeti tanulmányai mellett, így nagy vívóeredményeit is később érte el. 1936-ban már ötszörös Európa-bajnok volt, mégsem őt tartották az első számú esélyesnek. Újra ott volt ugyanis a mezőnyben „a szőke He”, azaz Helene Mayer, az 1928-as amszterdami olimpia bajnoknője, aki zsidó származása miatt 1933 után egyszer már elhagyta Németországot (ösztöndíjakkal Párizsban, majd az Egyesült Államokban tanult), ám – miután a németeknek rajta kívül nem volt éremesélyes versenyzője – „haza csábították”, pedig közben már az amerikai állampolgárságot is felvette. (Bár a 8 évvel korábbi olimpián győzött, 3 évvel fiatalabb volt magyar vetélytársánál.) Még a magyarországi szakírók is őt tartották hazai környezetben és bombaformában a biztos favoritnak. Rajta kívül ott volt még a szintén német születésű, de már osztrák színekben versenyző, még fiatalabb Ellen Preis is a mezőnyben, aki viszont az 1932-es olimpián győzött. Érdekes egyébként, hogy mindhárom hölgy nemcsak korszakos egyénisége volt a törvívásnak, de mind-

Elek Ilona a berlini győzelem után

egyikük komoly felsőfokú tanulmányokat is végzett. És az is közös volt a sorsukban, hogy a fajelméleti felfogás szerint mindhárman zsidónak számítottak, így a női törvívás döntője is felért egy oldalvágással a nemzetiszocialisták számára, ugyanis végül ez a három sportolónő állt a dobogó három fokán. Elek „Csibinek” (mert a magyar versenyzőt mindenki így szólította) a selejtezők során akadtak ugyan nehézségei, a döntőben már csak egyetlen vereséget szenvedett, viszont mindkét nagy vetélytársát legyőzte. A német sajtó ugyan nem elismerésnek szánta a következő sorokat, egy vívónak mégsem kell ennél nagyobb dicséret: „A magyar lány ért hozzá, hogy az ellenfelei idegeit állandó mozgásával felőrölje.” Elek Ilona későbbi pályafutása pedig igazolta egyik mesterének mondását: „...olyan vívó, mint Csibi, száz évben ha egy születik!” Elek ugyanis 1948-ban, túlélve a háborút és benne vézskorszakot, 1948-ban (már 41 évesen!) megvédte olimpiai bajnoki címét és még tovább világbajnoki és olimpiai érmelet szerzett! Emberi nagyságára pedig jellemző történet, hogy amikor a 2. világháborút követően az egyik korábbi vívóvezetőt, Sédey Gyulát perbe fogták (a nyilasuralom alatt a főváros rendőrkapitánya volt), Elek Ilona nem volt rest levelet írni az érdekében, s ezzel alighanem az életét mentette meg, hiszen addigra már Sédey kegyelmi kérvényét is elutasították. Elek egyébként számos táncdalt is szerzett, sőt, ő komponálta az 1959-es vívó világbajnokság indulóját is.

Magyar aranycsapatok diadala

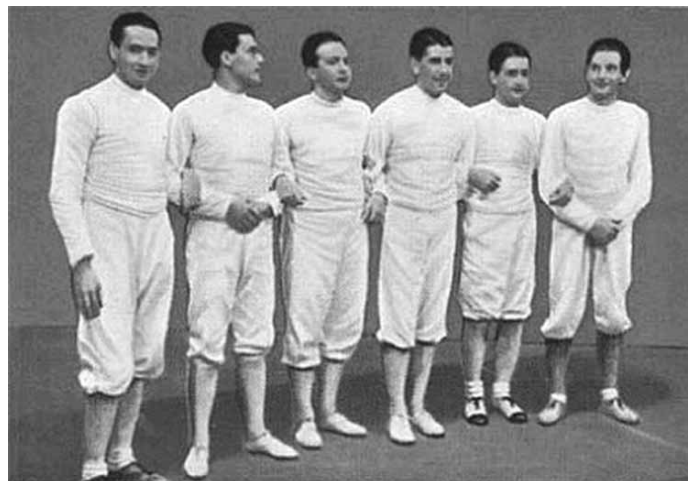
A kardvívás hagyományosan „magyar” számnak számított az olimpiai játékokon, hiszen 1908 óta, Antwerpen kivételével – ahol nem vehettünk részt – mindig született legalább egy magyar aranyérem a verseny-

számban. Berlinben előbb a csapatversenyben osztottak érmelet. Itt a magyar csapat abszolút esélyesnek számított annak ellenére is, hogy a négy évvel korábban győztes csapatból csak Kabos Endre és az ott még igencsak zöldfülűnek számító Gerevich Aladár maradt meg hírmondónak. Csakhogy közben beérett a magyar kardvívás egy olyan ifjú generációja, amely azután évtizedekig uralta nemcsak a hazai, de a nemzetközi vívómezőnyt is. Olimpián ekkor vívott először Kovács Pál, Berczelly Tibor és Rajcsányi László, akik mind sokszoros olimpiai és világbajnokok lettek később, egyéb érmelet nem is számítva. (A csapat hatodik tagja Rajczy Imre volt.) A magyar csapat különösebb erőfeszítés nélkül jutott az elődöntőbe, ahol 13:3-ra lelépte a németeket is, így készülhetett az olasz vívásnak egyébként kiemelkedő sikere volt a berlini olimpia, hiszen a kard kivételével valamennyi férfi egyéni és csapatversenyt ők nyertek. Ebben az időben a csapatversenyeken négy vívó szerepelt egy mérkőzésen, és közülük mindenki vívott mindenkivel, így összesen 16, öt bevitt találatig vívott asszó alapján alakult ki a végeredmény. És az olaszoknak kardcsapat döntőjében is volt esélye, hiszen az első hét csörté után ők álltak jobban, elsősorban Gustavo Marzi kiemelkedő vívásának köszönhetően. A következő párharc során a törvívásban is kiváló olasz már Kabos ellen is 4:1-re vezetett, ám a magyar versenyző innen fordítani tudott, és győzelmével lendületet adott csapattársainak is, hiszen a következő három csatát egyaránt a magyarok nyerték. 8:6-os állásnál Rajczy és Aldo Masciotta már úgy állt fel a pástra, hogy a magyar fiú győzelme esetén eldőlt az arany sorsa. A magyar versenyző győzött, a csapat megvédte bajnoki címét!

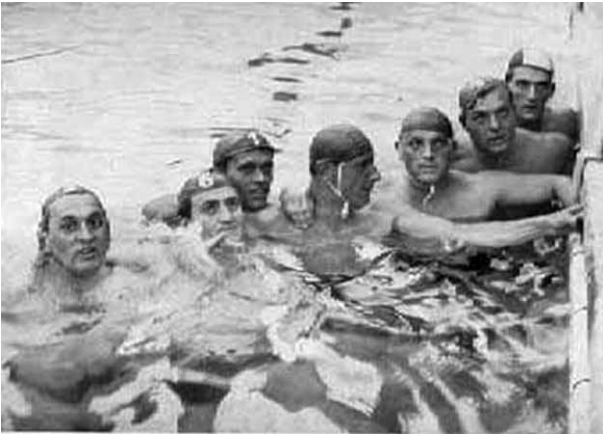
Kabos Endre már Los Angelesben is bronzérmes volt a kard egyéni versenyében, ám útja az igazi nagy sikerhez korántsem volt olyan egyenes, ahogy gondolhatnánk. Amerikai sikerét követően ugyanis elajándékozta a kardját és eldöntötte, felhagy a vívással. Ebben valószínűleg egyaránt szerepet játszott az, hogy a vívók meglehetősen zárt, „úri” világa kissé nehezen fogadta be a vidékről jött, zsidó fiatalembert, de az is, hogy a 30-as évek elején megélhetési nehézségekkel küzdött, és hamarosan zöldségkereskedést nyitott. Végül a kor „társadalmi kiválóságai” közül valaki állást szerzett számára az Egyesült Izzóban, és ezzel megmentette a magyar vívósportnak. Berlin előtt már háromszoros egyéni Európa-bajnok volt, bár magyar bajnokságot sosem sikerült nyernie. (1936-ban ráadásul elütötte egy autóbusz, így felkészülése nem volt zökkenőmentes.) Az egyéni olimpiai verseny döntőjébe 9 versenyző jutott be, akik körmérkőzésen döntötték el az érmelet és helyezések sorsát. Három-három magyar és olasz versenyző is döntős volt, és a csapateredmények alapján várható volt, hogy köztük dől el az érmelet sorsa. Főleg, hogy az olaszok egymás elleni asszóikat láthatóan „leadták” legjobbjuknak, Marzinak, aki ráadásul a harmadik körben Kabost is legyőzte! Csakhogy Gerevich megtette azt a „szívességet” csapattársának, hogy megverte az olaszt, aki később egy újabb vereséget is elszenvedett, így Kabosnak már „csak” hoznia kellett az újabb csörtéket. Utolsó három meccsét simán nyerte is, így övé lett az aranyérem. (A magyar sikert pedig az tette teljessé, hogy végül Gerevich Aladár bronzérmet szerzett.) Kabos győzelmét itáliai származású mesterének, Italo Santellinek ajánlotta. Állítólag Santelli gyorsította fel a végsőkig Kabost, amint még szabad szemmel csak-

Kabos Endre (jobbról) és legnagyobb vetélytársa, az olasz Marzi

A bajnok magyar kardcsapat (Rajczy Imre, Gerevich Aladár, Kovács Pál, Kabos Endre, Berczelly Tibor, Rajcsányi László)

Az olimpiai bajnok magyar vízilabdacsapat

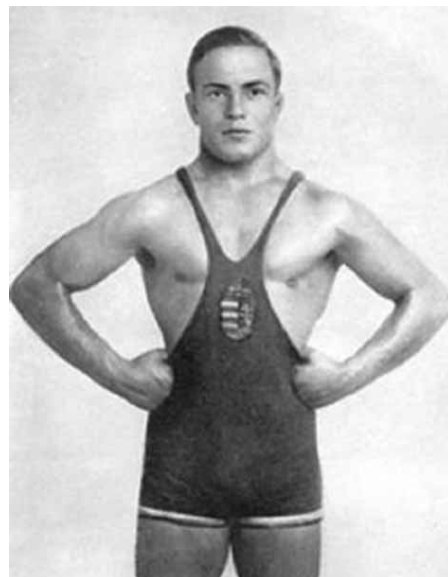
nem láthatatlan akciói után is tört magyarsággal a következőket jegyezte meg: „Lássú vagy, mint a libámádár.” Amikor pedig az olimpiai bajnok a jövőjét firtató kérdéseket kapott, így válaszolt: „...nagyon csábít Tokió.” (Ott rendezték volna az 1940. évi olimpiai játékokat.) De sors másként akarta, nagyon másként...

Berlin másik magyar címvédését a vízilabdacsapat érte el. Los Angelesbe a magyar vízilabdások saját költségükön utaztak, és egy óceánjáró medencéjében próbálták magukat formában tartani, hogy felvehessék a harcot a fő rivális németek ellen. Akkor a magyar csapat magabiztosan győzött. 1936-ra a csapat jelentősen átalakult, bár a Los Angeles-i keret 5 tagja újból csapatosra állt, kulcsemberek hagyták abba a játékot. A legnagyobb veszteség azonban a régi mester, a csapatot felépítő Komjádi Béla elvesztése volt, aki 1934-ben, alig negyvenévesen váratlanul meghalt. A magyar csapat így is első számú esélyes volt, hiszen 1929 óta nem talált legyőzőre. Csakhogy a németeket nagyon fűtötte a revansvágy, ráadásul több mérkőzésüket a Führer személyesen is megtekintette. A magyar csapat magabiztos győzelmekkel jutott be a legjobb négy közé (az egyik előmérkőzés során egy máltai játékos kis híján a vízbe fulladt), ahol viszont mindjárt a házigazda ellen kellett játszani. A magyar-német mérkőzés a szemtanúk szerint afféle „vízi-birkózás” volt, téves ítéletekkel tarkítva (a magyar kapitány 1:1-es állásnál el is hagyta az uszodát!), amely végül 2:2-es döntetlennel ért véget. Így az olimpiai bajnoki címet az utolsó mérkőzés, és azt követően a gólarány döntötte el. A franciák elleni összecsapáson nem is annyira a győzelem volt kérdéses (a magyar csapat klasszisokkal jobb volt), hanem hogy sikerül-e 4:0-ra vagy annál nagyobb arányban nyerni. (A németek utolsó mérkőzését pár órával előbb játszották.) A magyar pólósok végül

5:0-ra verték a gallokat, és ha nehezen is, de megvédték bajnoki címüket. S hogy kik voltak ennek a csapatnak a vezéregyéniségei? Mindekelőtt Németh János, azaz „Jamesz”, aki ugyan legtöbb társával ellentétben még érettségivel sem rendelkezett, de svédcsavarjaival rettegésben tartotta a világot, vagy éppen Halassy Olivér, akinek 11 éves korában a villamos levágta bal lábfejét, mégis többszörös úszóbajnok és klasszis vízilabdázó lehetett belőle. (A vízben ők ketten irányították a csapatot.) De a csapategységre jellemző az is, hogy megfért egy csapatban a zsidó származású Bródy György és Sárkány Miklós a később a nyilaskeresztes pártban szerepet vállaló Homonnai II (eredetileg Hlavacsek) Mártonnal. A csapatban kiegészítő szerepet játszó Tarics Sándor pedig később a civil életben is komoly pályát futott be: a Kaliforniai Egyetem professzora lett, akinek nevéhez számtalan találmány fűződik, ő tervezte az első földrengésbiztos, rugós acélszerkezetű épületet.

A küzdősportok bajnokai

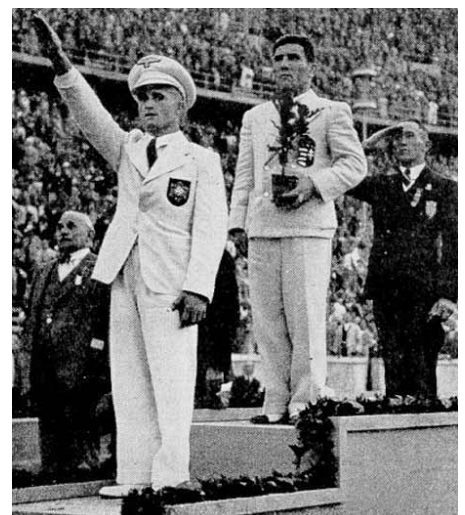
A magyar birkózók Los Angelesbe is nagy reményekkel utaztak, de a legjobbak is csak az ezüstéremig jutottak. Berlinből viszont három aranyat és egy bronzot szállítottak! A berlini „mesterhármast” elérő versenyzők közül ketten már Los Angelesből is éremmel tértek haza, ellenben a harmadikat még itthon is kevesebben ismerték. Kárpáti (eredetileg Kellner) Károly a szabadfogású köny-

Kárpáti Károly, a könnyűsúlyú (szabadfogású) birkózás olimpiai bajnoka

nyűsúlyban szerzett aranyérmet. Bár esélyesként indult, hiszen olimpiai ezüstérmes és Európa-bajnok volt, egyáltalán nem volt könnyű útja az aranyig. A végső győzelemhez előbb le kellett győznie a pehelysúlyban 1932-ben olimpiai bajnok finn Hermanni Pihlajamäkit (egy neves birkózódinasztia egyik sarját), majd pedig a tulajdonképpeni döntőben a Deutschlandhalle közönsége által úzótt-hajtott német Wolfgang Ehrlt is. Előbbi könnyen sikerült, ám Ehrl kemény ellenfélnek bizonyult, és az éjfél után kezdődő mérkőzésen a 6 perces birkózóidő végén döntetlen volt az állás. Értékelhető akciót egyikük sem tudott végrehajtani a hosszabbításban sem, de bírók az aktívabb, színesebb birkózást bemutató Kárpátit hozták ki győztesnek, bármennyire tüntetett is ez ellen a német közönség. Kárpáti az olimpia után testnevelő tanári diplomát szerzett, egy ideig tanárként is dolgozott, de 1945 után – már edzőként és sportvezetőként – visszatért kedvenc sportágához, és Bp. Honvéd mestereként olimpiai és világbajnokokat nevelt. A „szabadfogás professzora” irodalmi pályázatokot is nyert, több könyvet is írt, visszaemlékezései is érdekes olvasmányok.

Hogy az a tétel, mely szerint a magyarok nem alkalmasak a szabadfogású birkózásra, nem igaz, Zombori (eredetileg Janicsék) Ödön is igazolta. A légsúlyú versenyző Los Angelesből szintén ezüstéremmel tért haza, azóta nyert ugyan Európa-bajnokságot, de kötöttfogásban, így a legnagyobb esélyesek között nem számoltak vele. Számára nem indult a legjobban a verseny, hiszen első meccsén csak nehezen győzött, a másodikat el is veszítette a svéd Herman Tuveison ellen. A lebonyolítási rendszer miatt így Zomborinak csak tusgyőzelmekkel lehetett esélye az olimpia megnyerésére, és még a svédnek is leg-

Zombori Ödön az olimpiai dobogó tetején (kezeben a tölgyfacsemetével)

alább egyszer ki kellett kapnia! Ez utóbbi megtörtént; a svédet előbb egy esélytelen svájci, majd az amerikai Ross Flood is legyőzte. Zomborinak ezek után „csak” a német Johannes Herbert és Flood ellen kellett kétvállal nyernie. A harmadik olimpiáján versenyző magyar azonban megoldotta a lehetetlennek tetsző feladatot: mindkét mérkőzésen – bár több mint 12 percnyi kemény küzdelem után – tusolta ellenfelét, és így ő lett az aranyérmes.

Sokkal kevesebben számítottak a kötöttfogású légsúlyban versenyző Lőrincz Márton győzelmére. A székelyföldi Korondon született, nyugtalan természetű félárva asztalosinas csak pár évvel korábban települt át Magyarországra, ahol vasúti tisztviselőként kapott állást. Már Erdélyben is sportolt, de igazi nagy sikereit már magyar színekben érte el: 1934-ben (szabadfogásban) Európa-bajnok volt. Berlinben viszont kötöttfogásban kapott lehetőséget. Az olimpiai sikerhez öt mérkőzést kellett megvívnia. Első három meccsét viszonylag könnyen hozta, bár a norvég Stokkét nem tudta kétvállra fektetni, így egy hibapontot kapott. Sőt, másnap – egy vitatható mérkőzésen – kikapott az észtt Sikkától, így a bajnoki cím elúszni látszott. Más kérdés, hogy közben az észtt is kikapott, mint ahogy a két további nagy vetélytárs, a svéd Svensson és a német Brendel is elszenvedett egy-egy vereséget. Így Lőrincz és Egon Svensson csatája döntött az aranyérem sorsáról. Svenssonnak

Lőrincz Márton egy vetélytársa ölelő karjaiban a berlini öltözőben

egy kis különbségű pontozásos vereség is elég lett volna az aranyéremhez, ám a hosszú, elkeseredett küzdelemben végül a magyar fiatalember döntő fölényt harcolt ki, és 3:0-as győzelmével ő is aranyérmes lett. (Egyébként az ötödik helyen is magyar nemzetiségű versenyző végzett: a nagyváradi, román színekben versenyző Tózsér József.) Lőrincz Márton annak a szokásnak nem tehetett eleget, hogy a győzelemért kapott tölgyfáját szülővárosába vihesse, így azt új lakhelyén, Szentesen ültette el. Az utókor azonban valamelyest igazságot szolgáltatott neki: Korondon ma sportcsarnok viseli a nevét, tiszteletére emlékversenyt is rendeznek.

A magyar ökölvívók a megelőző két olimpiáról is hoztak haza aranyérmeket, de Amszterdam bajnoka, Kocsis Antal ekkor már Amerikában profiként kereste a kenyerét, míg a Los Angelesben aranyérmes Énekes István 1936-ban nem fért be az olimpiai csapatba. Magyarország mégsem maradt aranyérem nélkül ökölvívásban, mert „Tatár, az acélkoponyájú bokszoló”, vagyis Harangi Imre megmentette a csapat becsületét. A 23 éves könnyűsúlyú versenyző nem sokkal korábban egy Európa-bajnoki ezüstéremmel tette le a névjegyét a nemzetközi porondon, de a népes mezőnyben nem számoltak vele a legnagyobb favoritok között, mert azt mondták róla, hogy nem képes védekezni. A Nyíradonyból Budapestre került fiatalember ma már elképzelhetetlen módon készült fel az olimpiára: minden nap fél 6-kor kelt, felpattant kerékpárjára, másfél órás taposás után érkezett meg a munkahelyére, Mátyásfüldre, ahol 1931 óta géplakatosként és motorszerelőként alkalmazták. A repülőtéren délután 4-ig dolgozott, majd újabb másfél órás biciklizés következett haza, utána a Népligetbe futó-, vagy a MÁVAG-ba teremedzésre ment. Heti 25 pengős fizetéséből édesanyját és Zsófia testvére két gyermekét is eltartotta. A válogatott edzéseinek vezetését az Amerikából hazahívott, a profi boksz világában is tapasztalatokat szerzett Klaus Istvánra (Steve Klaus) bízták, aki a Testnevelési Főiskolán rendezett be edzőtábort. Az olimpián Haranginak négy mérkőzést kellett vívnia a végső győzelemhez. Annyiban szerencséje volt, hogy a nagy esélyesnek tartott német, amerikai és az Európa-bajnok olasz versenyzőt „eltakarították” az útból, de így sem volt könnyű dolga. Hatalmas rohamaival megtörte mind a svájci Seidel, mind a Fülöp-szigeteki Padilla ellenállását, csakhogy az elődöntőben az akkor már döntő fölényben lévő Harangit – ellenfele egyszer már padlóra került – a dán

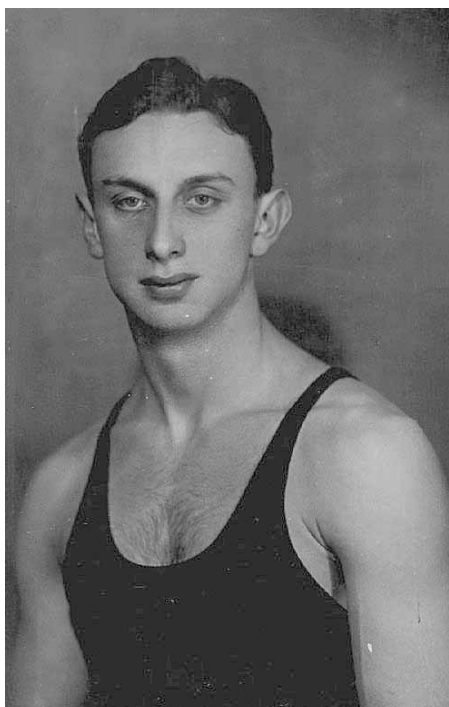
A vérző fejű Harangi Imre győzelme után

Poul Kops csúnyán lefejelte. Harangi felrepedt szemöldökéből ömleni kezdett a vér, és tartani lehetett attól, hogy leléptetik sérülés miatt. Klaus mester egy Amerikából hozott „csodaszerral” a meccs végéig elállította a vérzést, ám a találkozó után látszott, hogy a repedés csaknem 4 centi mély, a csontig ért. Mégsem engedték összevarrni, mert attól féltek, hogy abban az esetben a magyar bunyóst épp a döntőben nem engedik majd bokszolni. A döntőben egy „meglepetésember”, az észtt Nikolaj Stepulov ellen kellett küzdenie. Az észtt versenyző mindjárt a meccs elején eltalálta Harangi sérült szemöldökét, amely újból vérezni kezdett, és innen sokak szerint aféle vágóhídhhoz hasonlított a szorító. Harangi ugyan alig látta ellenfelét, de így is számtalanszor eltalálta, és a lelkes közönségtől is támogatva a maga javára fordította a küzdelmet. (Aranyérmét jókora kötészel a fején vette át, így a sajtó a „turbános bajnok” jelzőt akasztotta rá.) A szív és az akarat diadala volt ez; mai szabályok szerint ugyanis aligha engedték volna a döntőben küzdeni. Harangi tölgyfacsemetéjére két település is igényt tartott: egyrészt szülőfaluja, Nyíradony, másrészt pedig Hajdúsámson, ahol ebben az időben rokonságának nagy része élt. Szerencséjére Berlinben az arany mellé ikercsemetét kapott, így mindkét település emlékeztetett neves szülőltjére, akinek tiszteletére nagy ünnepséget rendeztek, a szétválasztott facsemetét pedig a hősök kertjében helyezték el.

A szenzáció

Berlin magyar győzelmei mind óriási sikerek voltak, ám a nemzetközi sajtó a legtöbbet minden bizonnyal Csik Ferenc úszógyőzelmével foglalkozott, amelyet ráadásul a legklasszikusabb versenyszámban, a 100 méteres gyorsúszásban ért el. Nem mintha az akkor 22 éves orvostanhallgató teljesen ismeretlen lett volna az úszóvilág számára, hiszen az olimpiát megelőző évben megajvította az Európa-csúcsot, nyert Európa-bajnokságot, és legyőzte a világcúcstartó amerikai Peter Ficket és a németek legjobbját, Helmuth Fischert is. Csakhogy a felkészülés során megsérült a keze, épp csak meggyógyult a játékok kezdetére. A Lengvári Ferenc néven Kaposváron született magyar úszó (édesapja meghalt az első világháborúban, és nagybátyja fogadta örökbe) a keszthelyi premontrai gimnáziumban kezdett úszni, de igazi sikereit már a budapesti BEAC versenyzőjeként érte el. A sport mellett mindig kitűnő tanuló volt, így kaphatott ingyenes ellátást.

A Schwimmstadion Berlinben egyébként is a japán és amerikai úszók sikereitől volt hangos, a férfiak mezőnyében minden más számban ők győztek. Épp ezért ebben a diszciplínában is a legtöbben a japán Jusza Maszanori és Arai Sigeo győzelmére számítottak, de Ficket is Csik elé rangsorolták az esélylatolgatások során. Az elő- és középfutamokban a japánok igazolni látszottak félelmetes híriüket; hatalmas időket úszva hárman is biztosan jutottak a döntőbe. Csik mindkét esetben csak a továbbjutására figyelt; a második helyen nem úszta ki magát.

Csik Ferenc 1936-ban

Csik Ferenc Szepes Béla karikatúráján

A döntőre augusztus 9-én, vasárnap délután került sor. Csik a 7-es (szélső) pályára kapott besorolást, így kiesett a favoritok látószögéből. A start után a várakozásoknak megfelelően a japánok törtek az élre, de Csik már a fordulónál beérte őket, és az utolsó 25 méteren még erősíteni is tudott, miközben a szoros versenyből keveset érzékelő magyar szurkolótábor kis híján az örületbe kergette magát. A japánok 85 méternél kezdtek kétségbeesett hajrába, de magyar versenyzőt már nem érthettek utol. (Érdekesség egyébként, hogy fényképfelvételek elemzése során utólag igazolták, hogy a versenybírók az első és utolsó helyezett kivételével rosszul állapították meg a végeredményt, és az ezüstérem jogosan a papíron harmadik számú japánnak, Tagucsi Maszaharunak járt volna, aki így 4. lett.) Csik mellett két csalódott japán, Jusza és Arai állt a dobogón. Győzelmével Csik Európa becsületét mentette meg, ráadásul a magyar úszósport 1904 óta először hozott olimpiai aranyérmet. „A férfi lelkében olthatatlanul él a vágy, hogy kitűnjön, kiváljon az átlagból, s valami nagyot, szépet, maradandót és értékest teremtsen. A mai férfi három viszonylatban keresi a tökéletességet: a testi kultúra, a hivatás és a társadalom szolgálatának viszonylatában. A mai kor ideálja még a tudósok között is az, aki a test és lélek harmóniájában él, és talán nem is túlzok, ha egyszerűen azt mondom, hogy az ideál közöttük is a sportember” – írta Csik, és valóban ennek megfelelően is élte életét. Berlini sikerét még azzal is megfejlte, hogy a 4x 00 méteres gyorsváltó tagjaként egy bronzérmét is szerzett. 6 év versenyzői pályafutását követően hátralevő rövid életében orvosi hivatásának élt. Amikor arról faggatták, miért nem folytatja

Csik Ferenc a győzelemért kapott tölgyfa elültetése idején, Kaposváron

anyagi sikerekkel is kecsegtető pályafutását, ezt válaszolta: „Tartalmat adhat a fiatalember ambíciójának, de életcélt semmiképp sem jelenthet. Mindannyiunk szebbnél szebb életpályán magasztos feladataink megoldásához erőt, kitartást meríthetünk a sportból, de kényelemből, lustaságból, esetleg mulandó dicsőségek kedvéért elikkadni nem szabad.” Úszókarrierjének lezárulta után is tevékeny ember maradt: orvosi hivatása mellett klinikai tanársegéd és egyetemi oktató volt, 1939-től az úszóválogatott szövetségi kapitánya és a *Képes Sport* című folyóirat szerkesztője.

Ünneplés és epilógus

Miután Berlinben kialudt az olimpiai láng, és a harang lezárta a játékokat, sokan úgy gondolták, hogy 4 év múlva Tokióban újabb sportsikereket köszönthet a világ. A minden korábbiánál nagyobb sikereket arató magyar olimpikonokat szállító vonat mozdonyát Hegyeshalomnál felvirágozták, és cigányzenekar és népviseletbe öltözött kislányok köszöntötték a bajnokokat. A Keleti pályaudvaron óriási tömeg fogadta az „aranyvonatot”, így a sportolók csak gyalog, rendőrökön által biztosítva vonulhattak át a Hősök terére, a hivatalos fogadás helyszínére. Az újabb olimpiára viszont 12 évet kellett várni.

Japán ugyanis 1937-ben megtámadta Kínát, és a NOB – azzal a jogos indoklással, hogy háborúban álló ország nem rendezhet olimpiát – elvette tőle a rendezési jogot, és Helsinkinek adta át. Csakhogy 1939 végén kitört a finn-szovjet háború is, és ekkor már olyan kevés idő lett volna egy új helyszín kijelölésére és a szervezésre, hogy a játé-

kok elhalasztása mellett döntöttek. Az olimpia eredeti időpontjában (1940 nyarán) már Európa számos részén fegyverek dübörögtek, hogy aztán a világháború kiteljesedjen szinte az egész világra. (Emiatt az 1944-re tervezett londoni olimpia is elmaradt.) A minden addiginál nagyobb világegés Berlin hőseit is ezerféle irányba sorolta, ha egyáltalán túléltek a háborús éveket. Nagyon kevesen voltak azok, akik még folytathatták sportpályafutásukat, és sikereket érthettek el. A Berlinben megjelent új sportológenerációnak az olimpia egyszeri élmény maradt, és a háborút kirobantó országban megrendezett olimpiára is egész más szemmel tekintett a világ.

S hová lettek Berlin hősei? Valamilyen módon szinte mindannyian áldozatai lettek a háborúnak vagy épp az előtte vagy utána kialakuló rendszereknek. Kabos Endre ugyan nem lett a zsidóüldözések áldozata (bár egy ideig munkaszolgálatos volt), 1944. november 4-én villamosra szállt, amely épp a Margit híd felrobbantásakor haladt volna át Budáról Pestre, így valamennyi utasát a mélybe rántotta. (Más források szerint a munkaszolgálatból megszökve egy ellenálló csoporthoz csatlakozott, és robbanóanyagot szállító teherautójának felrobbanásában vesztette életét a Margit hídon.) Csik Ferenc katonaversenyzőként Sopronban teljesített szolgálatot, amikor 1945. március végén egy bombatámadás áldozata lett. A vízilabdázó Halassy Olivért pedig már a háború befejezése után részegen tivornyázó szovjet katonák (vagy

szovjet egyenruhába bújt magyar suhancok?) lőtték agyon azzal a taxisofőrrel együtt, akinek autóját kívánták megszerezni. (A halálesetet évtizedekig agyonhallgatták, s emiatt sokáig Halassy nevét sem lehetett a bajnoknak kijáró tisztelettel emlegetni.) A háborúban a légierőnél szolgáló Harangi Imre túlélte ugyan a háborút, de már 1941-ben egy kényszerleszállás során súlyosan megsebesült. 1945-ben amerikai fogságba esett, ahonnan súlyos betegen tért haza; egy ideig élet-halál között lebegett. Végül – egyik veséje eltávolítása árán – a *Népsport* felhívásának segítségével külföldi gyógyszereket szerezve életét sikerült megmenteni, de sosem lett belőle egészséges ember. Pár év múlva engedélyt kapott egy trafik megnyitására, amely 1979-ig (Harangi haláláig) sportbarátok kedvelt találkozóhelye lett.

A világverő vízilabdacsapat a szélrózsa minden irányába szóródott szét. A nyilas uralom alatti tevékenységéért távollétében elítélt Homonnai Márton Argentínában telepedett le, és soha nem tért haza (elvált feleségével itthon maradt lánya, Szőke Kató viszont 1952-ben olimpiai bajnok lett), a holokauszt túlélő Bródy György Dél-Afrikában próbált szerencsét, míg Sárkány Miklós 1956 után távozott Nyugat-Németországba, később Bécsben élt. Hazai Kálmánt Koppenhágáig, Németh Jánost Madridig vetette a sorsa, Tarics Sándor az Egyesült Államokban csinálta meg a szerencsését, Kutasi György pedig 1947-től Ausztráliában élt.

A két légsúlyú birkózó, Zombori Ödön és Lőrincz Márton együtt indult világgá 1948-ban, és meg sem álltak Argentínáig. Ott azonban szétvált az útjuk: Lőrincz kisebb kitérők után Buenos Airesben telepedett le, és az 1960-as évekig onnan küldte honvágytól teli leveleit Erdélyben élő családjának. 1969-ben halt meg. Zombori végül első olimpiai sikereinek helyszínén, Los Angelesben telepedett le, de 1985-ben hazatelepült Magyarországra. 1945-től Argentínában élt a kardcsapat tagja, Rajczy Imre is.

De akik végül itthon maradtak, azok közül is többen megjárták a frontokat, a hadifogságot, mások a nyilas rémuralom alatt kényszerültek rejtőzködéssre. Nem jártak jobban a nagy vetélytársak sem: a háború áldozata lett Csik nagy vetélytársa, Arai, az Owens ellen sokáig vezető távolugró Luz Long, a német súlylökő bajnok Hans Woellke és a játékok számos bajnoka és kevésbé neves résztvevője.

Berlin így nem elsősorban a kiemelkedő eredményekről és a sikeres lebonyolításról maradt meg az emberek emlékezetében, hanem mert ez volt a háború előtti utolsó olimpia, a következő játékoknak – többnyire – már új főszereplői voltak. Mégis: a Nemzetközi Vöröskereszt mellett az olimpiai mozgalom volt szinte az egyetlen nagy nemzetközi szervezet, amely túlélte a világegést. Berlin a szélsőségek olimpiája volt: a monumentális díszleteké, a fenyegető körítésé, de a játékok sikeréé is.

Dr. Mayer János

Bajai Honpolgár Könyvek 5.

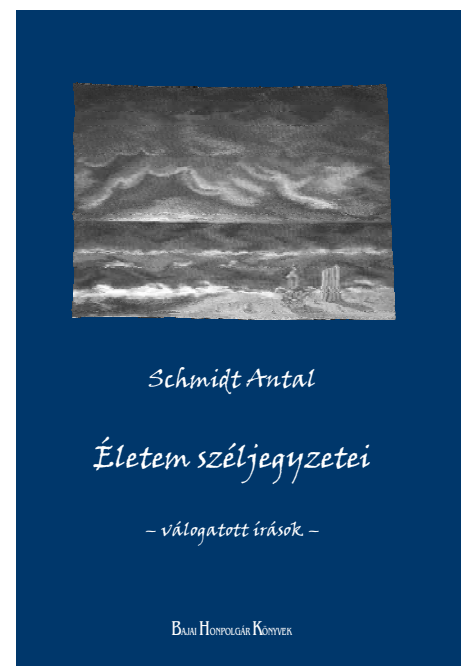
A Bajai Honpolgár Könyvek sorozat július elején megjelent új kötete, Schmidt Antal: *Életem széljegyzetei* válogatott gyűjtemény a szerzőnek a Bajai Honpolgárban húsz év alatt megjelent írásából. A könyv tematikai és műfaji szempontból rendkívül változatos. Olvashatunk benne az élővizek mikrovilágáról, jeles emberekről, képzőművészeti alkotásokról, zeneművekről, és mindezt a gazdag sokféleséget mindig a témához gondosan megválasztott műfaji eszközök közvetítik.

A könyvben a legnagyobb hangsúly, mint ahogyan Schmidt Antal életében is, a zenén és a képzőművészen van. A Binder Károllyal, Tolcsvay Lászlóval, Bródy Jánossal, Szörényi Leventével és másokkal készített interjúk szinte testközelbe hozzák a magyar könnyűzenei élet e kiváló képviselőit, és szép cikk emlékezik meg Cseh Tamás bajai szerepléséről is. Ugyanezt mondhatjuk el a Prokop Péterről, Richter

Ilonáról, Udvardi Erzsébetéről, Péreli Zsuzsáról, Kass Jánosról, Gross Arnoldról, Kovács Éváról szóló írásokról is. Míg mindezeket olvassuk, érzékletes kép bontakozik ki előttünk városunk kulturális életéről is, amelynek az elmúlt évtizedekben egyik jeles szervezője Schmidt Antal volt.

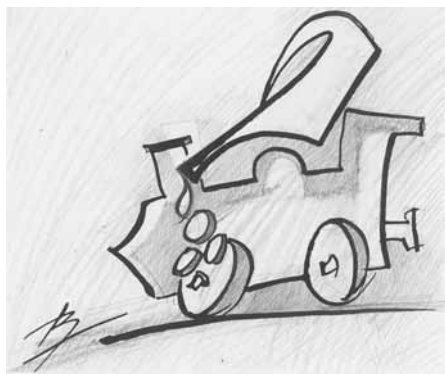
A kötetet 32 oldalnyi színes melléklet gazdagítja, amely egyrészt bemutatja a könyv szereplőit, az idelátogató művészeket, másrészt felidézti Schmidt Antal életét és rokonszenves egyéniségét. A megjelent mű így nemcsak cikkgyűjtemény, hanem a szerkesztők szándéka szerint a szerző, a kiváló bajai honpolgár személyét megőrkítő emlékkönyv is. Dr. Dániel Józsefet ugyanez a cél vezérelte, amikor a kötet végén közölt igen alapos és értékes életrajzt írta.

A könyv a Színvonal Galériában (Baja, Szentháromság tér 11.) vásárolható meg. Ára: 2000 Ft. B.L.

Adomák Bácska múltjából

Titus Flavius Vespasianus császár életrajzírója – Suetonius – a római nyilvános véccék megadóztatásával kiváltott tiltakozásra történt uralkodói reakcióként jegyezte fel a híressé vált szavakat: A pénznek nincs szaga. A későbbi korok viszonyait tükrözve a szólásmondás kibővített értelmezéssel még napjainkban is érvényes, amely szerint a pénz mennyisége és nem az eredete a fontos. Egy ilyen, a gazdaság és a politika szférájához kapcsolható esetre utal a mostani, a 20. század elején feljegyzett adoma.

Tehát megy a vicinális lenn a Bácskában és lassan megy. Nyekegve, dökögve, kínosan vergődik előre. Egy úriember unalmában faggatni kezdi a kalauzt:

Miért megyünk ilyen lassan?

A kalauz vállat von. Már únja az ilyen kérdéseket.

Hm – mondja az úr – és hogy csikorog minden! Talán a kenés körül van hiba?

Erre megszólal az öreg vasutas:

Uram, – mondja – az nem baj. Hanem az a baj, hogy amikor építették ezt a vasutat, akkor nagyon is nagy volt a kenés...”

(Tábori Kornél: *Humor a bűnben. Budapest, 1909. 20-21. oldal*)

Bálint Attila – dr. Nebojszki László

A Vicinálison

„A vicinális-viccek mostanában körülbelül egy nívón állanak az anyósviccekkel. Más szóval nem illik viccet csinálni arra,

hogy a vicinális lassan megy. Hogy mégis följegyezzük ezt az itt következőt, annak oka az, hogy nagy adag magyar politikatörténet van benne.

Védendő védtelenek: a fehér gólya

„Jön az ősz, megy a gólya már,
Hideg neki ez a határ;
Röpül, röpül más országba,
Hol jobban süt a nap rája.”

A fehér gólyák (*Ciconia ciconia*) vonulási készülődése idején, augusztus közepén, az ősz lassan belopódzik a nyárba, erre utal Petőfi Sándor 1843-ban írt *Jön az ősz...* című versének részlete. Kialakult szokásaiknak megfelelően ilyenkor kezdenek akár több száz fős csapatokba is összeverődni gólyáink, majd szeptember első felében nekivágnak a 2 000-tól akár 10 000 kilométerig terjedő vándorútjuknak. A madarak megtalálva és kihasználva a termikeket – a felszálló meleg légáramlatokat – felkörülnének a szükséges magasságba, majd siklórepüléssel, esetleg lassú szárnycsapásokkal haladnak a megfelelő irányba. Magasságuk csökkenése után ismét termikekkel emelkednek fel. A legerősebb felszálló légáramlatok délelőtt és a szárazföld felett alakulnak ki, ezért csak nappal vonulnak, és nem szívesen repülnek nagyobb távolságokat a tenger felett. A Földközi-tengert inkább kétoldalról kerülik meg: a nyugat-európaiak a Gibraltári-szoros, a Közép- és Kelet-Európában élők a Boszporusz felől, majd a Szelei-csatornán átrepülve érik el Afrikát. Méretüknél fogva vonulásuk távcső nélkül is jól követhető, a Boszporusznál akár 10 ezer egyedből álló csapataik is megfigyelhetők. A fekete kontinensen a Szaharától délre eső teletelhelyekig még több ezer kilométeres út várja őket, és közben számos

veszély leselkedik rájuk. Egyes helyi törzsek tagjai vadásznak rájuk, ennek bizonyítékai a visszajutó „nyilas gólyák”: a testükbe fúródott és létfontosságú szerveket nem ért (azaz elhullást nem okozó) nyilak mementőként jelzik a támadást. Gyűrzési adatok szerint egyes példányok eljutnak Afrika legdélibb pontjáig. A madarak január végén, február elején kezdik meg visszaindulásukat fészkelő helyükre, ahová március végén, április elején érkeznek meg. Emberközeli életmódjuk és a természet megújulásának időszakához kötődő visszatérésük okán tartja a népi hagyomány, hogy a gólya hozza a kisbabát. A madár népi elnevezései: czakó, eszterág, esztrág, gagó, gólyamadár, házi gólya, koszta (Chernel István: *Magyarország madarai*. Budapest, 1899. III. kötet, 276. oldal).

A gólyafélék (*Ciconiidae*) családjába tartozó fehér gólya testhossza 100-115, szárnyfesztávolsága 180-215 centiméter, a hímek testtömege 2,7-4,3, a tojóké 2,5-4,0 kilogramm között mozog. A madár tollazata fehér, csupán evezőtollai feketék; a kifejlett példány lábai (lábujjai tövén kis úszóhártya található) és hegyes csőre piros. A fiatal madarak fekete csőre csak néhány hónapos korukra válik az öregekéhez hasonlóvá. Afrikából visszatérve a hím társat választ, majd a fészkekrakáshoz kezdenek. A párok kapcsolata a fészkelés idejére szól, ha a következő évben ismételten összeállnak, akkor az a fészkelésük alapján történik. Ebben az esetben először tatarozzák közel 1 méter átmérőjű fészket, amely az

évek során 0,7-0,9 méter magasságot is elérhet (alsóbb szintjein, az oldalában gyakran verebek vernek tanyát, de más madarak is költhetnek benne). Alapját vastagabb ágak képezik, erre vékonyabbakat rendeznek, a csészét szénával, szalmával, fűcsomóval és hulladékokkal rakják. A fészke elkészülte után jellegzetes kelepelés kíséretében történik a párzás, amelyet követően a tojó lerakja általában 3-5 tojásból álló fészkealját: 2-3 naponként egyet, a fehér színű tojások átlagosan 77x51 milliméter méretűek (*Magyarország állatvilága. Madarak. XXI. kötet, 1958. 2.38. oldal*). A második tojástól kezdődő kotlás 31-34 napig tart, nappal a pár váltja egymást, éjszaka mindig a tojó ül a tojásokon. A kikelő fiókák rövid pehelytollai szürkésfehérek és ritkásak; a kezdeti időszakban állandó védelemre szorulnak, ezért 2-3 hetes korukig az egyik szülő állandóan őrzi a fészket. Az eleséget a szülők a fészke közepére öklendezik, a fiókák innen szedik fel; kánikula esetén a vizet a fiókákra engedik, itatáskor azok felfelé tartott csőrébe folytatják. A fiatalok 28 napos koruk körül állnak fel és 55 napos koruk időszakában hagyják el a fészket, utána mintegy 14 napig szülei még gondoskodnak róluk. A költés sikerességét alapvetően a nyár eleji időjárás határozza meg, ha az időszak hűvös és csapadékos, akkor sok fióka pusztul el. Például tavaly a júniusi hideg és eső miatt a költéssikeresség (a kirepült fiókák aránya a lerakott tojásokhoz képest) csupán 50 % körüli volt. Sok gólyapár a fiókák pusztulása után pót-

Magas dunai vizállásnál egyes, az ember közelségét jobban tűrő gólyák szívesen keresgélnek táplálék után a Sugovica part elöntött részein (Fotó: dr. Nebojszki László)

költésbe kezdett, azonban a felcseperedő utódok a vonulás idején túl fiatalok voltak a szülőkhöz történő csatlakozáshoz: még röpképtelenek, vagy ha repülősek is voltak, nem tudtak elegendő táplálékot gyűjteni, ezért legyengültek. Az ilyen madarakat a nemzeti parkok őrszolgálatának szakemberei a mentés után állatkertekben vagy madármentő állomásokon helyezték el. Jellemző esetként említve, tavaly Dávodon az egyik fészkekben pótköltésbe kezdett a gólyapár, de a megkésett fészkealj két fiókája augusztus elején még röpképtelen volt. Ezeket a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság természetvédelmi őrrei az áramszolgáltatóval egyeztetve augusztus 10-én lehozták és a kölkedi madármentő helyre juttatták. A fiatalok a gondos ellátás során teljesen felcseperedtek, és szeptember végén egy kisebb gólyacsapattal felkeringtek és dél felé vették az útjukat.

A fehér gólya korábban a mocsaras, vizenyős területek madara volt, amelyek lecsapolása és a mezőgazdasági művelés alá vont területek növekedése után fészkelő helyét lakott emberi környezetbe tette át. Itt kezdetben fákra, nádtetőkre vagy oldalnyílású kéményekre rakta fészket, azonban a felsorolt lehetőségek visszaszorulása miatt mára nagyrészt áttelepült villanyoszlopokra. Az ebből eredő negatív hatások (pl. zárlat, vezetékszakadás) kiküszöbölésére a környezetvédelmi szervezetek törekvéseinek köszönhetően ma már az áramszolgáltatók az oszlopokra megfelelő méretű fészkealappal ellátott magasítókát szerelnek. A madár az emberi települések olyan részein telepszik meg, ahonnan a táplálkozási lehetőségeket jelentő nedves rétek, legelők, kaszálók és vizes élőhelyek nagyjából 0,5-2 kilométer távolságon belül vannak. A fészkek zöme a településeken belül egyesével található, előfordul laza telep (ezeknél egy pillantással több fészket is láthatunk), de is-

mert telep is (itt egy fára több fészket raktak). Hazánkban legsűrűbben az ország északkeleti és délnyugati részén, valamint az Alföld réti és szikes talajú területein költ. A magyarországi állomány nagysága a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület statisztikái szerint 5 000-5 500 fészkelő pár körüli, ezzel Európában fehér gólya nagyhatalomnak számítunk. A fehér gólya a 20. század elején még a kontinens minden megfelelő adottságú területén költött. A táplálkozó- és hagyományos fészkelőhelyek eltűnése miatt európai állományai mára nagyon megfogyatkoztak, eltűnt a Brit-szigetéről, alig található Nyugat-Európában, Skandináviában és Olaszországban.

A gyermekmeséknek köszönhetően sokan azt tartják, hogy a gólyák kizárólag kígyókkal és békákkal táplálkoznak. A valóságban ezzel szemben a széles táplálékspektrumú faj az említetteken kívül megesi a halakat, a gilisztákat, a földön fészkelő madarak tojásait és fiókáit, a szöcskéket, a sáskákat vagy más rovarokat stb. A mezőgazdasági gépek után járva szívesen felszedi a szántás közben kifordított lárvákat és apróbb rágcsálókat, valamint a kaszálás, aratás után az elbújni képtelen eleségnek valót.

Mint már utaltunk rá, a gólyákat fenyegető legfőbb veszély a táplálkozóhelyek megszűnése és átalakulása. Emellett a középvezetű oszlopokra leszálló madarak is könnyen vész helyzetbe kerülhetnek, ilyen helyeken a gondot okozó részek szigetelése szükséges. A fészkek engedély nélküli eltávolítását jogszabályok tiltják, probléma esetén a megfelelő szervezetekkel együttműködve lehet csak változtatást eszközölni (gyakorlati ta-

pasztalat, hogy a fészekáthelyezés sikeressége még a legkörülményesebb esetben is mindössze 10-20%-os). Súlyos mérgezést okozhatnak a növényvédő szerek, a kémiai anyagokkal gyérített pocokokat felvevő madarak könnyen elpusztulhatnak. Vannak, akiket zavar jelenléte, jellegzetes „meszelése”, ezért üldözik. Az emberek szemléletformálása szempontjából lehet fontos az a több éves múltra visszatekintő Gólya Road Show, amelyet a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület szakemberei az illetékes Nemzeti Park Igazgatóságokkal együttműködve a június második felében tartott gyűrűzéseken végeznek. Baja és Mohács térségében a programot idén június 20-21-én tartották, az érdeklődők számára nyílt első nap előre meghirdetett helyszínein és időpontjain mintegy 180 kíváncsi szempár (többségükben óvodások és iskolások) előtt zajlott a jelölés. A tavalyi kedvezőtlen időjárásból eredő csekély szaporulathoz képest idén különösen eredményesnek tűnnek a költések, egyetlen fészkekben voltak csak elmaradott fiókák, a legtöbben 4-5 fióka nevelkedett. Említést érdemel az egyik alsónyéki gólyafészkek, amelyben a szorgos gólyaszülőknél és a környék bőséges táplálékkínálatának köszönhetően 6 egészséges, jól fejlett fiatal gólyát találtak. A fiókaszámok alakulása Baja-Mohács térségében: 2 fiókás fészkek – 6 db, 3 fiókás fészkek – 11 db, 4 fiókás fészkek – 14 db, 5 fiókás fészkek – 16 db, 6 fiókás fészkek – 1 db. A két napon összesen 14 település 47 fészknél 183 fióka kapott egyedi azonosításra alkalmas gyűrűt. Előzőeknek megfelelően madarunk védelmének leghatásosabb eszközei a jogi szabályozás, az élő- és a fészkelőhely védelem, a kutatás és a megfigyelés, valamint a szemléletformálás és a propaganda. A kétnapos rendezvény a Baja Ifjúsági Természetvédelmi Egyesület, a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság és

Gólyaszülő fiókákkal (Fotó: Mórocz Attila)

A meggyűrűzött fiatal madarak (Fotó: Mórocz Attila)

Az alsónyéki 6 fiókás fészekalj (Fotó: Mórocz Attila)

a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület 7. sz. Helyi Csoportjának szervezésében, valamint a DÉMÁSZ PRIMAVILL Kft. által biztosított emelőkosaras autóval valósulhatott meg.

Az utóbbi években a sajtóban több esetben jelent meg tudósítás áttelelő gólyákról. A közhiedelemmel ellentétben a mérsékelt övi madarak nem a hűvössé, majd fagyossá váló időjárás miatt, hanem a táplálékhiány okán vonulnak a kedvezőbb adottságú területekre. A mostanában gyakran enyhébb telek egyik következményeként vidékünkön csökken a fagyos (hóval borított és a vizek jégfedését okozó) időszak hossza és a hó vastagsága. Így a talaj és a vizek jobban hozzáférhetőek, ami a nem táplé-

lékspecialista fajok számára lehetőséget jelent. A bizonyos fokú kockázatot felvállaló, itt maradó gólyáknak nem kell szembenézni a gyakran mintegy 10 000 kilométeres út számos gondjával, pusztulásuk valószínűsége kisebb a vonulókénál. (Korábban is próbálkoztak átteleléssel gólyáink – több madárral, például szürke gémmel, nagy kócsaggal együtt – de a kemény téli időszakban a legtöbbjük elpusztult.) Az áttelelésbe fogó madarak a kommunális hulladéklerakókban vagy a be nem fagyó vizekben keresik a mindennapi betevő falatot, emellett elfogadják az emberek gondoskodását is (kisebb halakat, nyers húsdarabokat). Szívesen állodogálnak a kéményeken, amelyek a fűtésből kiáramló hő

okán jó melegedőhelyek. Az itt maradókat időnként tesztelni kell: hetente egyszerűen el kell indulni feljűk, ezzel a röpképességük ellenőrizhető. Ha a madár felszáll általában minden rendben (ekkor nincs esély befogásukra), ha nem tud felemelkedni, akkor már legyengült. Ebben az esetben kell az illetékes szakemberek segítségét kérni a begyűjtéshez, és a menhelyre szállításhoz.

A fehér gólya fokozottan védett, természetvédelmi eszmei értéke 100 000 forint.

Dr. Nebojszki László – Mórocz Attila

Az érdeklődők testközelből ismerkedhettek a kis gólyákkal (Fotó: Kalocsa Béla)

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISSN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothencz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László

Lapalapító:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Kiadó:
Bajai Honpolgár Alapítvány

Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Bank Nyrt. Bajai Fiókja
Számmlaszám: 11732033 20030119

Postacím:
6500 Baja, Oltványi Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**